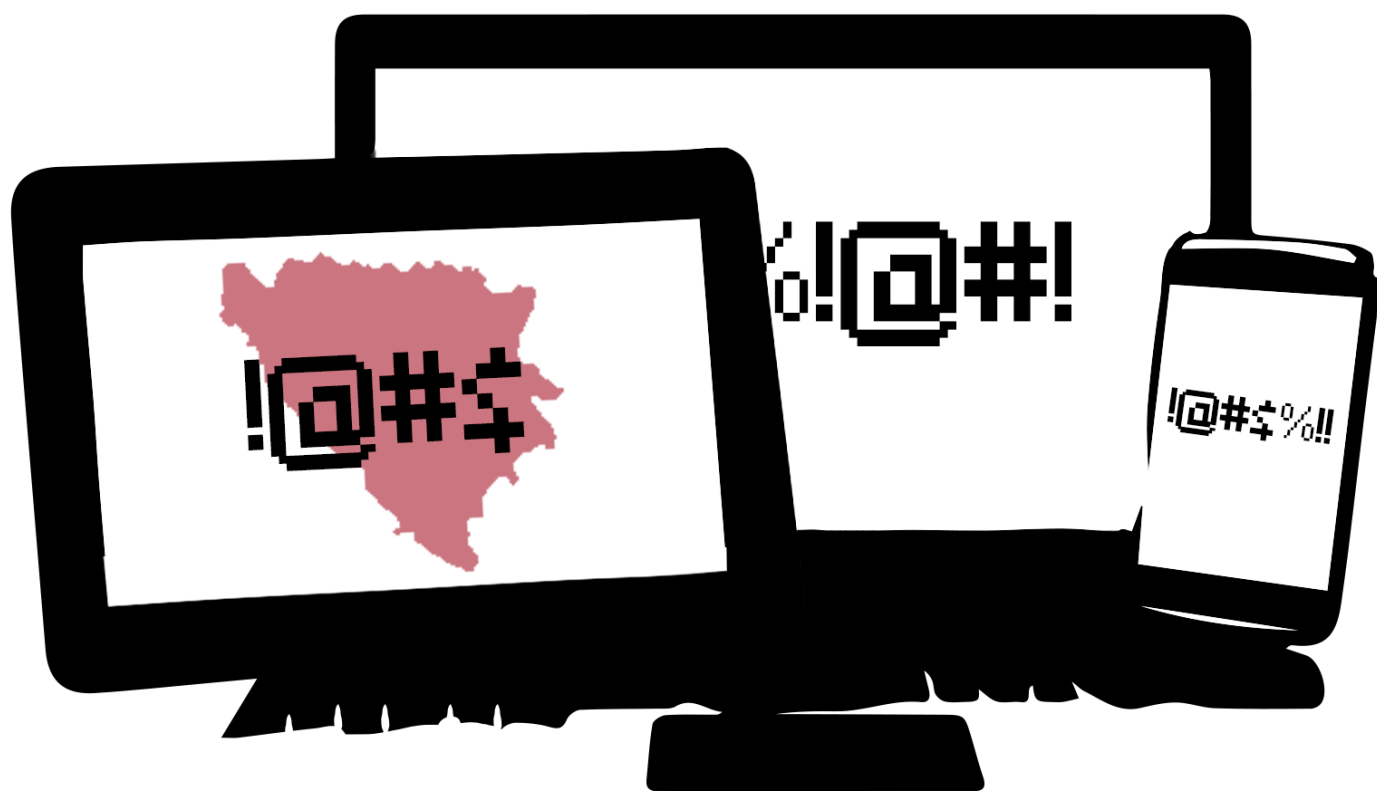

DIGITALNO NASILJE NAD MARGINALIZOVANIM
GRUPAMA U BOSANSKOHERCEGOVAČKIM
ONLINE MEDIJIMA

AUTORICA: DR. SC. MEDINA MUJIĆ
WWW.FONDACIJACURE.ORG

Digitalno nasilje nad marginalizovanim grupama u bosanskohercegovačkim online medijima

Sarajevo, 27.08.2018.

Impressum:

Digitalno nasilje nad marginalizovanim grupama u bosanskohercegovačkim online medijima

Autorica: dr. sc. Medina Mujić

Dizajn/prelom: Tanja Ćurić

Lektura: Enida Čamdžić

Izdavačice: Fondacija CURE

Za izdavačice: Jadranka Miličević

This report should neither be interpreted as official OSCE recommendations based on a consensus decision nor as the opinion of the OSCE Office for Democratic Institutions and Human Rights or of any particular OSCE participating State.

SADRŽAJ

UVOD.....	6
TEORIJSKO – METODOLOŠKI OKVIR ISTRAŽIVANJA	7
Cilj istraživanja.....	7
Predmet istraživanja.....	7
Teorijsko određenje predmeta istraživanja	7
Metodološki okvir istraživanja.....	7
DEFINISANJE POJMOVA MARGINALIZOVANIH GRUPA	11
ZAKONODAVNI OKVIR	14
DIGITALNO NASILJE	28
STRUČNI KOMENTAR PSIHOLOGINJE - Da li smo spremni uhvatiti korak sa novom generacijom?	
Možemo li im biti podrška ako ne razumijemo svijet u kojem žive?.....	29
MEDIJSKA IZVJEŠTAVANJA O MARGINALIZOVANIM GRUPAMA.....	31
Medijska pismenost.....	32
REZULTATI EMPIRIJSKOG ISTRAŽIVANJA ANALIZE ONLINE MEDIJA.....	35
Nepostojanje marginalizovanih grupa u online medijima – Segregacija marginalizovanih	37
Profesionalno online medijsko izvještavanje bez potpisa autora/ke	40
Govor mržnje i pozivi na nasilje koji su prisutni u javnom govoru.....	43
REZULTATI FOKUS GRUPE PREDSTAVNIKA/CA MARGINALIZOVANIH GRUPA.....	52
PREPORUKE	56
ZAKLJUČAK	57
LITERATURA	58

LISTA ILUSTRACIJA

Ilustracija 1: Marginalizovane grupe	38
Ilustracija 2: Analizirani mediji	38
Ilustracija 3: Medijska izvještavanja po marginalizovanim grupama:.....	39
Ilustracija 4: Autor/ka teksta.....	40
Ilustracija 5: Sadržaj teksta.....	41
Ilustracija 6: Vrijednosni stavovi.....	42
Ilustracija 7: Centralna uloga u tekstu	43
Ilustracija 8: Vrijednosni stavovi drugih osoba u tekstu.....	44
Ilustracija 9: Da li je tekst angažovan posebno da skrene pažnju na problem određene marginalizovane grupe?.....	45
Ilustracija 10: Rodno senzitivni jezik	48
Ilustracija 11: Komentari nakon teksta	49
Ilustracija 12: Komentatori/ke su potpisani/e	49

Nasilje u Bosni i Hercegovini postaje sve značajniji i prisutniji problem, naročito pojavom digitalnih medija. Internetsko nasilje ili popularno rečeno *cyberbullying* postaje gorući problem u bh. društvu. Pojava novih medija je nerijetko doprinijela prelasku konvencionalnih - tradicionalnih medija (elektronski, štampani i radio) u online medije, što povećava čitanost prateći nove trendove. Digitalizacijom medija promijenio se način informisanja krajnjih konzumenata/kinja medijskog sadržaja. Ova promjena je posebno uticala na mlade, jer oni najprije prihvataju i pristupaju novim tehnologijama. Dostupnost informacija putem različitih uređaja omogućila je krajnjim korisnicima/ama medijskog sadržaja da i oni/e postanu dijelom akteri/ke imajući mogućnost komentarisanja sadržaja koji se pojavljuje na portalima. Pristup informacijama, međusobna pisana interakcija, neotkrivanje identiteta, kreiranja stranica, blogova, te različitih profila, korisnicima/ama daje mnogo mogućnosti. Pojavom velike količine medijskog sadržaja na jednom mjestu daje se i mogućnost zloupotrebe informacija. Fenomen internetskog nasilja iz dana u dan postaje ozbiljan problem u bh. društvu, a s druge strane sistematsko rješenje u vidu edukacije, informisanja, upoznavanja o načinu konzumacije novih medija ne postoji. Sistem obrazovanja u školi se ne mijenja, te mladi još uvijek uče o značaju i pojavi tradicionalnih medija, ne izučavajući digitalne medije i način njihove upotrebe.

Najčešći oblici digitalnog nasilja se dešavaju nad marginalizovanim grupama, kao najranjivijim grupama u društvu. Važnu ulogu u tome imaju mediji i način na koji izvještavaju o marginalizovanim grupama: da li koriste politički korektan jezik ili teže ka senzaciji, koji je značaj medijskog izvještavanja o marginalizovanim grupama, koje su posljedice prenošenja nekorektne, stereotipne slike o marginalizovanim grupama u BiH itd. U zavisnosti od medijskog izvještavanja moguće je da javnost doprinosi širenju govora mržnje i poziva na nasilje na internet portalima. Mediji su prisutni u našim životima i imaju jako veliki uticaj na kreiranje stavova pojedinaca/ki. Prema Globalnom projektu monitoringa medija, oni predstavljaju moćnu silu koja je osnovni izvor informacija za javnost, i mediji su ti koji prezentuju koje ćemo informacije dobiti, koje vijesti ćemo da vidimo, čujemo i pročitamo. Samim tim mediji bi mogli da budu primjer rodne i spolne ravnopravnosti, koji će promovisati ravnopravnost, toleranciju i prezentovati sve spolove i rodove podjednako u svim zanimanjima i sferama života.

Mnogobrojne su diskusije i različiti teoretičari/ke objašnjavaju na koji način mediji kreiraju stvarnosti, ali u zadnje vrijeme se diskutuje o tome ko su sve mediji u kibernetičkom prostoru (*cyberspace*). Brojni su nazivi za nove tehnologije i nove medije, ali ostaje činjenica da se nalazimo u digitalnom dobu u kojem predstavnik/ca online „medija“ može biti bilo ko.

Internet nije samo medij, već potpuno novo medijsko okruženje i sve dosadašnje shvatanje medija se radikalno promijenilo. Šta su internet i na njemu zasnovani mediji? Drugo je pitanje šta oni omogućavaju, odnosno kako mijenjaju javnu komunikaciju. U konvencionalnim, starim, masovnim, industrijskim medijima se jasno znalo ko su kreatori/ke, a ko primaoci/teljke poruka. S novim medijima to više nije tako. Promijenili su se akteri/ke u komunikaciji. Danas svako ko ima mobilni telefon može biti kreator/ka vijesti, novosti itd. S druge strane više se ne radi o jednostranoj komunikaciji u kojoj je medij pošiljalac, a javnost primalac/teljka poruke. Danas bilo ko može trenutno da kreira novosti, a i da reaguje na svaku informaciju i da je obznani, a da ni medij niti bilo ko drugi može na to uticati.

Cilj istraživanja

Cilj ovog istraživanja je ispitati na koji način mediji izvještavaju o marginalizovanim grupama u BiH u situacijama nasilja, ispitati profesionalnost novinara/ki u online medijskom izvještavanju o marginalizovanim grupama kada se krše prava tih grupa sa fokusom na spolnu i rodnu ravnopravnost, te ispitati na koji način javnost reaguje na medijsko izvještavanje o marginalizovanim grupama i da li javnost poziva na nasilje i koristi li govor mržnje na internetu kada se radi o marginalizovanim grupama u BiH.

Predmet istraživanja

1. Ispitati na koji način mediji izvještavaju o marginalizovanim grupama, te da li produciraju stereotipe i izvještavaju senzacionalistički kada se radi o marginalizovanim grupama u BiH.
2. Ispitati da li i na koji način javnost reaguje kada mediji izvještavaju o marginalizovanim grupama u BiH.
3. Ispitati da li javnost koristi govor mržnje i poziva na nasilje na internet portalima kada se radi o medijskom izvještavanju o marginalizovanim grupama u BiH.

Teorijsko određenje predmeta istraživanja

Istraživačkim radom će se odgovoriti na koji način mediji izvještavaju o marginalizovanim grupama u BiH, odnosno odgovoriti na pitanja da li teže ka senzaciji, koriste jezik mržnje, koje su posljedice prenošenja nekorektne, stereotipne slike marginalizovanih grupa u BiH, na koji način javnost reaguje na medijsko izvještavanje, da li javnost koristi internet da širi govor mržnje prema marginalizovanim grupama. Jedan od fokusa istraživanja će biti određene marginalizovane grupe i unutar tih grupa ćemo sagledati kako njih tretiraju mediji i javnost na internet portalima.

Metodološki okvir istraživanja

Prethodno definisani ciljevi istraživanja zahtijevaju posebne istraživačke metode. Da bismo ostvarile ciljeve poziva, koristićemo različite naučne metode.

U svojoj osnovi istraživanje je teorijsko-empirijskog karaktera. Empirijsko istraživanje će obuhvatiti vremenski period od januara do jula 2018. godine. Monitoring će se vršiti kontinuirano, što znači da će se pratiti tri online medijska portala (od kojih dva daju javnosti mogućnost da komentariše), u periodu od šest mjeseci po odabranim ključnim riječima ciljanih marginalizovanih grupa i uporedo će se pratiti i analizirati dostupni komentari javnosti na medijske tekstove koji su u fokusu istraživanja.

Kada govorimo o prostornoj dimenziji, istraživački rad će obuhvatiti teritoriju cijele Bosne i Hercegovine (dva entiteta – Federaciju BiH i Republiku Srpsku i Brčko distrikt BiH).

„Empirijske (iskustvene) metode: Iskustvene (empirijske) metode su one kod kojih postojeća teorijska i iskustvena znanja služe kao osnov za identifikovanje problema i postavljanje hipoteza istraživanja. Suština

empirijske metode sastoji se u sistematskom prikupljanju iskustvenih činjenica (podataka) sa ciljem da se verifikuje postavljena hipoteza. Prema osnovnim načelima na kojima se zasnivaju, empirijske metode se mogu dalje dijeliti na eksperimentalne i neeksperimentalne.“¹

„Empirijska provjera hipoteza: istraživački nacrti - On podrazumijeva da se sa pravilnom učestalošću (recimo jednom mjesečno) mjeri podrška pojedinim strankama i preračunava broj mandata koje bi osvojile, te da se na osnovu toga potvrđuje ili odbacuje ova hipoteza. U savremenoj istraživačkoj praksi mnogo zastupljeniji je ovaj drugi način testiranja hipoteza. U zavisnosti od toga kako glase njihove hipoteze, istraživači mogu da odaberu nekoliko pristupa njihovom testiranju. Ti pristupi se obično nazivaju istraživački nacrti (*research design*). Istraživački nacrt je zamisao o tome kako (kojim metodima, skupom metoda, postupaka i instrumenata) doći do postavljenih ciljeva istraživanja, drugim riječima, kakav bazični metodološki pristup i strategiju biramo za najbolje postizanje tih ciljeva. U literaturi se navodi nekoliko klasifikacija empirijskih nacrti, ali se uglavnom ignoriše kvalitativan pristup kao jedan od legitimnih načina istraživanja pa i testiranja hipoteze.

Analiza obuhvata kvantitativno i kvalitativno istraživanje gdje je kroz kvantitativnu analizu određena zastupljenost marginalizovanih grupa podijeljenih u pet grupa (LGBTI populacija, žene koje proživljavaju ili su preživjele ili su žrtve nasilja, Romi/kinje, mlade osobe, osobe s invaliditetom) u medijima.

U prvom dijelu istraživanja koristiće se prvenstveno metoda analize dokumentacije (desk metoda), što podrazumijeva teorijsko određenje predmeta istraživanja u kojem će se objasniti pojmovni aparat, zašto se analiziraju mediji i reagovanje javnosti kada se radi o medijskom izvještavanju o marginalizovanim grupama, šta su marginalizovane grupe, šta znači *bullying*, odnosno nasilje. U prvom dijelu će se uraditi i analiza postojećeg pravnog okvira, koja podrazumijeva upoznavanje s postojećom teorijskom i istraživačkom građom koja je relevantna za područje istraživanja koje je u fokusu, što u ovoj analizi uključuje analizu postojećih zakona i pravnih dokumenata/akata. Zatim slijedi analiza relevantnih istraživanja i pregled postojećeg stanja u praksi na osnovu čega će se izraditi prvi dio analize.

Drugi dio istraživanja će obuhvatati metodu analize sadržaja u kojem će se izvršiti monitoring analize medijskog diskursa tri najpopularnija² profesionalna internet portala na području BiH, koja su registrovana u Vijeću za štampu BiH: klix.ba, nezavisne.com i bljesak info, te analizu narativa javnosti u kojem ćemo opisati na koji način javnost reaguje na medijsko izvještavanje o marginalizovanim grupama, analizirajući komentare nakon teksta kod navedenih medija koji imaju dostupne komentare.

Analiza medijskog diskursa predstavlja kvalitativni pristup analize medijskog teksta i ona je usmjerena na jezik koji mediji koriste interpretirajući medijsko značenje kako bi prezentovala društvo koje dominira u medijskom tekstu.

1 mr. Zoran Lalović, zapisnik sa predavanja na temu: „Metodologija naučno-istraživačkog rada sa osnovama statistike“, dostupno na dan 21.05.2017. godine: http://www.fms-tivat.me/predavanja4god/Metodologija_naucno_istrazivackog_rada_ZL.pdf

2 Rangiranje popularnosti medija vršeno pomoću www.alexa.com, gdje je na dan 15.08.2018. godine www.klix.ba bio na 8. mjestu čitanosti, www.nezavisne.com na 30. mjestu, a www.bljesak.info na 61. mjestu.

Ova metoda omogućava istraživanje interakcija u medijima postavljenih između ljudi i društva, odnosno između onih koji imaju moć i onih koji je nemaju. Diskurs se kao pojam različito tumači u lingvistici i drugim društvenim znanostima. U lingvistici je fokus na korištenju jezika pa se pojam diskursa veže uz “društveno djelovanje i interakciju, sudjelovanje osoba u stvarnoj društvenoj situaciji” (Fairclough, 1995: 18). Koristeći metode analize narativa (Gillespie i Toynbee, 2006) i analize diskursa (Fairclough, 1995; Matheson, 2005) u ovoj analizi će se istražiti i opisati kako su mediji izvještavali o marginalizovanim grupama u BiH.

U ovom poglavlju ćemo se fokusirati na analizu izvještavanja medija i javnosti na internet portalima o marginalizovanim grupama kao što su žene koje preživljavaju ili su žrtve nasilja, mladi, Romi/kinje, LGBTTIQ populacija i osobe sa invaliditetom.

Svaku marginalizovanu grupu analiziramo u skladu sa sljedećim kriterijima:

- a) Vrijednosni stavovi koji se promovišu u tekstu;
- b) Korištenje govora mržnje, stereotipa i senzacionalizma u medijskom diskursu;
- c) Vrijednosni stavovi javnosti u komentarima tekstova na internet portalima o marginalizovanim grupama;
- d) Korištenje govora mržnje i poziva na nasilje od javnosti prema marginalizovanim grupama na internet portalima.

Kako bi se rezultati kvalitativnog istraživanja mogli komparirati, za potrebe analize ćemo se koristiti varijablama na način da je kodni list imao kategorije:

- a) *Osnovne informacije o tekstu* – u ovom dijelu će se odrediti marginalizovana grupa koja se navodi u tekstu, o kojem online portalu je riječ, datum objave teksta, autor/ka teksta.
- b) *Tehnički opis teksta* – u ovom dijelu je fokus na tome da li tekst ima fotografiju, kakav je opis fotografija uz tekst, odrediće se koja je najdominatnija tema u tekstu o marginalizovanoj grupi, ko ima centralnu ulogu u tekstu, stav autora/ke teksta prema marginalizovanoj grupi i kakav je tip naslova u tekstu.
- c) *Medijsko izvještavanje i medijski jezik* – u ovom dijelu kodnog lista varijable su se odnosile na diskurs prepoznat u tekstu, izraženi stav autora/ke teksta, vrijednosne stavove drugih osoba koje se navode u članku, govor mržnje, poziv na nasilje, senzitivni ili senzacionalistički stil pisanja i promociju stereotipa i angažovanost teksta.

Treći dio analize će obuhvatati stavove predstavnika/ca nevladinih organizacija ili pojedinaca/ki koji promovišu prava marginalizovanih grupa o medijskom izvještavanju i komentare javnosti na internet portalima o marginalizovanim grupama. U ovom poglavlju koristiće se metoda analize rezultata upitnika/fokus grupe o medijskom izvještavanju o marginalizovanim grupama u Bosni i Hercegovini.

Upitnik/fokus grupa će obuhvatiti do 10 predstavnika/ca formalnih i neformalnih grupa/organizacija koje se bave zaštitom prava marginalizovanih grupa i kreiraćemo ga s ciljem da se utvrde stavovi predstavnika/ca marginalizovanih grupa o načinu izvještavanja medija i javnosti na internet portalima

o marginalizovanim grupama koje oni/e javno zastupaju. Predstavnic/ce marginalizovanih grupa koje ćemo obuhvatiti istraživanjem su aktivno uključeni/e u javni život i imaju informacije i znanja o tim grupama.

Rezultati upitnika/fokus grupe će utvrditi stavove predstavnika/ca marginalizovanih grupa o doživljavanju medijskog izvještavanja i diskursa javnosti o njihovim grupama, odnosno utvrditi da li mediji teže ka senzaciji, te koji je značaj medijskog izvještavanja o marginalizovanim grupama, koje su posljedice prenošenja nekorektne, stereotipne slike o marginalizovanim grupama u BiH, koje su posljedice širenja govora mržnje i poziva na nasilje od javnosti na internet portalima i koje su preporuke kako bi se smanjio govor mržnje i pozivi na nasilje na internet portalima.

Fokus grupe diskutuju na određenu temu. Diskusija se odvija tematski na neformalan način, najčešće u grupi od 6-10 ciljanih ispitanika/ca, predstavnika/ca određenog sektora, grupe ili populacije u zavisnosti od polja istraživanja. Korištenje fokus grupe predstavlja tehniku kvalitativnog istraživanja. Kvantitativnom metodom ispitivanja velikog broja sudionika/ca najčešće dobijemo ponuđene odgovore za koje su se ispitanici/e odlučili i opredijelili, dok u slučaju fokus grupe, osim ponuđenih informacija, pokušavamo uz usmjereni razgovor razotkriti zašto ispitanici/e imaju pozitivan ili negativan stav prema određenoj temi.

Četvrti dio istraživanja će obuhvatiti kreiranje zaključaka i preporuka koje će proizaći na osnovu fokus grupe, analize medijskog diskursa i diskursa javnosti na internet portalima.

DEFINISANJE POJMOVA MARGINALIZOVANIH GRUPA

U zakonima u BiH nije jasno definisano ko su to marginalizovane grupe. U Zakonu o ravnopravnosti spolova u BiH nije definisan, niti je spomenut termin marginalizovane grupe. Termin koji se koristi u Zakonu o zabrani diskriminacije jeste *ugrožene grupe*, što se može protumačiti kao marginalizovane grupe.

Marginalizovati/marginalizovanje znači potisnuti ustranu, učiniti sporednim, dok definicija riječi *manjina* jeste manji dio cjeline.³

„Marginalizacija je posljedica diskriminacije, a znači isključenost osobe ili grupe iz društva, odnosno njeno (p)ostavljanje na same margine društva.“⁴

U članu 5. Zakona o zabrani diskriminacije (koji definiše izuzetke od principa jednakog postupanja), navodi se da: „...proizlaze iz provođenja ili donošenja privremenih posebnih mjera osmišljenih bilo da se spriječe ili nadoknade štete koje lica trpe, a koje su određene osnovima navedenim u članu 2. ovog Zakona, i to naročito za pripadnike ugroženih grupa poput lica sa invaliditetom, pripadnika nacionalnih manjina, žena, trudnica, djece, omladine, starijih lica i drugih društveno isključenih lica, civilnih žrtava rata, žrtava u krivičnim postupcima, raseljenih lica, izbjeglica i azilanata; odnosno da se omogući njihovo puno učešće u svim oblastima života;“⁵

Mnoge marginalizovane grupe ovdje nisu spomenute, jer se mnoge osobe usljed različitih životnih situacija mogu naći na margini društva i niti jedna osoba ne može sa sigurnošću tvrditi da se u toku života neće naći u marginalizovanom položaju. Zakon o zabrani diskriminacije je jasno definisao šta je diskriminacija.

Član. 14. Zakona o osnovama socijalne zaštite,⁶ zaštite civilnih žrtava rata i zaštite obitelji sa djecom Federacije Bosne i Hercegovine definiše pojam invalidnih osoba i utvrđuje koje su sve to osobe koje se smatraju osobama sa invaliditetom. U ovom Zakonu se ne spominju žene sa invaliditetom kao zasebna kategorija.

Socijalnom marginalizacijom podrazumijevaju se procesi, uključujući tržište rada i sistem socijalne zaštite, pod kojim su individue, domaćinstva, zajednice, pa čak i cijele socijalne grupe gurnute preko ili se drže na marginama društva. Nije to samo uskraćivanje na materijalnoj osnovi, već mnogo šire uskraćivanje mogućnosti potpunog učestvovanja u društvenom životu.⁷

Riječ marginalizovan/a znači biti bez mogućnosti da donosiš odluke, da nemaš moć, da si sporedan/na, te da se društvo prema tebi odnosi kao prema osobi čiji život je manje vrijedan od osoba koje nisu marginalizovane. Marginalizovane osobe su nerijetko isključene iz društvenih tokova, nevidljive i često stigmatizovane što otežava njihovu inkluziju u javnom životu.

Definisaćemo marginalizovane grupe koje su predmet ovog istraživanja:

LGBTI - Sveobuhvatni pojam koji se koristi kako bi se označile lezbejke, gej muškarci, biseksualne, interseksualne i transrodne osobe. Pojam označava heterogenu skupinu koja se obično imenuje naslovom LGBT u društvenom i političkom aktivizmu. Ponekad pojam LGBT može biti proširen i uključiti i interseksualne i queer osobe (LGBTIQ).

3 Čedić, I., Hajdarević, H., Kadić, S., Kršo, A. i Valjevac. N. (2007) Rječnik bosanskog jezika, edicija Posebna izdanja, knjiga 14, Urednik: Ibrahim Čedić, Institut za jezik, Sarajevo,

4 Petković, B. i Kodovšek, N. (2011) *O diskriminaciji - priručnik za novinarke i novinare*, Fondacija Mediacentar Sarajevo, str.15.

5 Zakon o zabrani diskriminacije, „Službeni glasnik BiH“, broj: 59/09

6 „Službene novine Federacije BiH“, broj: 36/99

7 Friedrich Ebert Stiftung, (2009) Policy paper: *Socijalna marginalizacija u Bosni i Hercegovini*, Banja Luka., str.2

Sveobuhvatnija skraćenica jeste LGBTTIQ i predstavlja skraćenicu za lezbejke, gejeve, biseksualne, transrodne, transeksualne, interseksualne i queer osobe. Lezbejke su žene koje emotivno i/ili fizički privlače žene. Gej je pojam koji se koristi za muškarce koje emotivno i/ili fizički privlače muškarci. Biseksualce/biseksualke/biseksulane osobe emotivno i/ili fizički privlače osobe oba spola. Transrodne osobe su one čiji rodni identitet i/ili rodno izražavanje nije u skladu sa uvaženim (nametnutim) tradicionalnim rodnim ulogama i normama. Transeksualne osobe su one koje imaju jasnu želju i namjeru da promijene svoj spol, kao i osobe koje su djelomično ili potpuno modifikovale (fizičkom i/ili hormonalnom terapijom i operacijama) svoje tijelo i svoju prezentaciju, izražavajući svoj rodni i/ili spolni identitet i osjećaj sebe. Interseksualne osobe su one koje su rođene sa spolnim organima koji nisu definisani izričito kao muški ili ženski. Queer (kvir) osobe su sve one koje se odupiru heteropatrijarhalnim normama življenja, bez obzira na svoju seksualnu orijentaciju.⁸

Osoba sa invaliditetom - U Bosni i Hercegovini ne postoji jedinstvena definicija osoba s invaliditetom. Koriste se različiti pojmovi u različitim oblastima (socijalne, zdravstvene zaštite, penzionog osiguranja, zapošljavanja) koji invalidnim smatraju osobe koje imaju različita funkcionalna ograničenja. Riječ je zapravo o osobama sa tjelesnim invaliditetom, osobama s hroničnim bolestima, osobama sa oštećenjima sluha, vida, osobama s mentalnom retardacijom, osobama s autizmom i višestrukim oštećenjima. Sve češće se koristi i pojam osoba s posebnim potrebama, što je posljedica sve prisutnije inkluzije koja se temelji na osnovnim ljudskim pravima i podrazumijeva ravnopravno učešće u društvenom životu, odnosno jednake šanse za sve.⁹ Prema definiciji Svjetske zdravstvene organizacije (World Health Organization), invaliditet je bilo kakvo ograničenje ili nedostatak sposobnosti za obavljanje neke aktivnosti na način ili u obimu koji se smatra normalnim za ljudsko biće. Odredbom člana 1. stava 2. Konvencije UN-a o pravima osoba s invaliditetom, osobe s invaliditetom su osobe koje imaju dugoročna fizička, mentalna, intelektualna ili senzorna oštećenja koja u međudjelovanju s različitim preprekama mogu otežati puno i efektivno učešće ovih osoba u društvu na ravnopravnoj osnovi s drugima.¹⁰

Nasilje nad ženama - Rodno zasnovano nasilje i nasilje nad ženama može se posmatrati kao najrasprostranjeniji i najviše društveno tolerisani oblik kršenja ljudskih prava.¹¹ Ključni međunarodni dokumenti u oblasti zaštite ženskih ljudskih prava definišu ga kao „oblik nasilja koje rezultira ili može rezultirati fizičkom, spolnom ili psihološkom povredom ili patnjom žene, uključujući i prijetnje takvim djelima, prinudu ili svojevoljno lišavanje slobode, bilo u javnom ili privatnom životu“ (Deklaracija UN-a o ukidanju nasilja nad ženama¹²), odnosno „kao oblik diskriminacije koji ozbiljno ugrožava mogućnost žena da uživaju prava i slobode na ravnopravnoj osnovi sa muškarcima“ (Opća preporuka br. 19 Komiteta CEDAW-a¹³). Pravni okvir Bosne i Hercegovine (Zakon o ravnopravnosti spolova u BiH¹⁴) napravio je značajan iskorak definisanjem nasilja na osnovu spola, kao i njegovim prepoznavanjem kao krivičnog djela.

8 Čaušević, J. i Ljevak, K. (2014) *Publikacija Čekajući ravnopravnost: Analiza sadržaja izvještavanja pisanih medija o LGBT temama u 2011. i 2012. godini*, Sarajevo, str. 10.

9 Institucije ombudsmena za ljudska prava „Specijalni izvještaj o pravima osoba sa invaliditetom“, dostupno na dan 20.11.2015 na web portalu: http://static.parlament.ba/doc/8822_Invaliditet_BOS.pdf

10 Institucija ombudsmena za ljudska prava Bosne i Hercegovine, (2010) Specijalni izvještaj o pravima osoba s invaliditetom, Sarajevo, str. 6.

11 Izvještaj State of the World Population 2005, Poglavlje 7 „Gender-Based Violence: A Price Too High“, Populacijski fond Ujedinjenih nacija (UNFPA), dostupno na internetu, link: <http://www.unfpa.org/swp/2005/index.htm>

12 Deklaracija UN-a o ukidanju nasilja nad ženama je usvojena na Generalnoj skupštini Ujedinjenih nacija 20. decembra 1993. god. Dostupna na internetu, link: <http://www.un.org/documents/ga/res/48/a48r104.htm>

13 Opšta preporuka br. 19 Komiteta CEDAW – nasilje nad ženama, usvojena na 11. sjednici Komiteta CEDAW održanoj 1992. god. Dostupna na internetu, link:

<http://www.un.org/womenwatch/daw/cedaw/recommendations/recomm.htm#recom19>

14 Zakon o ravnopravnosti spolova u Bosni i Hercegovini (prečišćeni tekst),

„Službeni glasnik BiH“, broj: 32/10. Dostupan na internetu, link: http://www.arsbih.gov.ba/images/documents/zors_32_10.pdf

Osim navedenog, važno je definisati pojmove seksualne orijentacije, trgovine ljudima i nasilja nad ženama.

Seksualna orijentacija - Emocionalna i/ili seksualna privlačnost ili naklonost koja može biti prema osobama istog i/ili različitog spola. Izbjegavajte korištenje uvredljivog izraza “seksualna preferencija”, koji se često koristi kako bi se impliciralo da je istospolna seksualna orijentacija nešto što se može i treba promijeniti.¹⁵

Trgovina ljudima (*trafficking*) – Trgovina ljudima je oblik ropstva, protivrječnost savremenog doba, i time je jedno od bitnih pitanja današnjice. Kao takva, trgovina ljudima neminovno implicira pitanja slobode. Sloboda u slučaju pozitivizma nestaje u racionalnosti, jer polazi od shvatanja da je moguće preurediti društvo u skladu sa racionalnim principima.¹⁶ U članu 186. Krivičnog zakona BiH se govori o trgovini ljudima: “Ko upotrebom sile ili prijetnjom upotrebe sile ili drugim oblicima prinude, otmicom, prevarom ili obmanom, zloupotrebom vlasti ili uticaja ili položaja bespomoćnosti ili davanjem ili primanjem isplata ili drugih koristi kako bi privolio lice koje ima kontrolu nad drugim licem vrbuje, preveze, preda, sakrije ili primi lice u svrhu iskorištavanja prostitucijom drugog lica ili drugih oblika seksualnog iskorištavanja, prisilnog rada ili usluga, ropstva ili njemu sličnog odnosa, služenja, odstranjivanja dijelova ljudskog tijela ili drugog iskorištavanja.”¹⁷

¹⁵ Ibid. str. 54.

¹⁶ Berger, H., Kellner P., Sociologija u novom ključu, Gradina, Niš, 1991, str. 115.

¹⁷ „Službeni glasnik Bosne i Hercegovine” broj: 3/03

ZAKONODAVNI OKVIR

U skladu sa rezultatima istraživanja koje je provela Fondacije CURE zaključeno je da postoji zakonski okvir kao platforma za kreiranje zakonskog okvira koji će tretirati pitanje digitalnog nasilja u BiH. Znači, iako ne postoji usvojen pravni okvir koji štiti osobe od nasilja na internetu, odnosno digitalnog nasilja, postoji niz pravnih dokumenata koji osiguravaju zabranu diskriminacije i nasilja nad marginalizovanim grupama. Kontradiktorno je da ne postoje institucionalni mehanizmi zaštite od digitalnog nasilja, odnosno da se digitalno nasilje ne prepoznaje kao oblik nasilja, kada postoje zakonski okviri koji zabranjuju bilo koji vid nasilja i diskriminacije. Pozvaćemo se na nekoliko državnih i entitetskih zakona, kao i međunarodnih mehanizama koje je BiH usvojila, potpisala i ratifikovala, a koji tretiraju zabranu govora mržnje, diskriminacije i nasilja.

Govor mržnje i diskriminacija je definisana kao krivično djelo u zakonodavstvu BiH.

Na državnom nivou, pravni okvir unutar kojeg neki od članova zakona zabranjuju govor mržnje, diskriminaciju i nasilje marginalizovanih grupa u BiH, a samim tim i indirektno tretiraju pitanje zabrane digitalnog nasilja su:

- Ustav BiH,
- Zakon o ravnopravnosti spolova u BiH
- Zakon o zabrani diskriminacije u BiH
- Krivični zakon BiH

Na entitetskom nivou, pravni okvir unutar kojeg neki od članova zakona zabranjuju govor mržnje, diskriminaciju i nasilje marginalizovanih grupa u BiH, a tretiraju i pitanje zabrane digitalnog nasilja su:

- Krivični zakon Federacije BiH
- Krivični zakonik Republike Srpske
- Krivični zakon Brčko distrikta

U međunarodni pravni okvir unutar kojeg neki od članova zakona zabranjuju govor mržnje, diskriminaciju i nasilje marginalizovanih grupa u BiH, a tretiraju i pitanje zabrane digitalnog nasilja su:

- Konvencija o ukidanju svih oblika diskriminacije žena (CEDAW) sa ratifikovanim Opcionalnim protokolom
- UN-ova Konvencija o pravima djeteta (CRC)
- Istanbulska konvencija i sadržaji udžbenika (kontekst koji se odnosi na djevojčice)
- Konvencija o kibernetičkom kriminalu

- UN-ova Konvencija o pravima osoba sa invaliditetom
- Međunarodna konvencija o uklanjanju svih oblika rasne diskriminacije

USTAV BOSNE I HERCEGOVINE

Kada govorimo o zabrani diskriminacije i digitalnom nasilju nad marginalizovanim grupama u BiH, možemo se pozvati na član 2. Ustava BiH,¹⁸ koji se odnosi na ljudska prava i osnovne slobode, a samim tim i na stavove 1., 3., i 4. koji se odnose na ljudska prava i slobode, te nediskriminaciju. Ustavom je zabranjeno ograničavanje sloboda, pri tome se misli na prava, kao što su pravo na ličnu slobodu i sigurnost.

U članu 2. st. 1., 3. i 4 Ustava BiH se, između ostalog, navodi:

„1. Ljudska prava - Bosna i Hercegovina i oba entiteta će osigurati najviši nivo međunarodno priznatih ljudskih prava i osnovnih sloboda. U tu svrhu postoji Komisija za ljudska prava za Bosnu i Hercegovinu, kao što je predviđeno u Aneksu 6 Općeg okvirnog sporazuma.

3. Katalog prava

Sva lica na teritoriji Bosne i Hercegovine uživaju ljudska prava i slobode iz stava 2. ovog člana, što uključuje:

a) Pravo na život.

b) Pravo lica da ne bude podvrgnuto mučenju niti nečovječnom ili ponižavajućem tretmanu ili kazni.

d) Pravo na ličnu slobodu i sigurnost.

e) Pravo na pravično saslušanje u građanskim i krivičnim stvarima i druga prava u vezi s krivičnim postupkom.

m) Pravo na slobodu kretanja i prebivališta.

4. Nediskriminacija - Uživanje prava i sloboda, predviđenih u ovom članu ili u međunarodnim sporazumima navedenim u Aneksu I ovog Ustava, osigurano je svim licima u Bosni i Hercegovini bez diskriminacije po bilo kojem osnovu kao što je spol, rasa, boja, jezik, vjera, političko i drugo mišljenje, nacionalno ili socijalno porijeklo, povezanost sa nacionalnom manjinom, imovina, rođenje ili drugi status.“

¹⁸ Općim okvirnim sporazumom za mir u Bosni i Hercegovini, parafiranim 21.11.1995. godine u Daytonu (SAD) i potpisanim 14.12.1995. godine u Parizu, dogovorena su osnovna načela državno-pravnog i političkog uređenja Bosne i Hercegovine. Dostupno na dan 23.08.2018: http://www.mvp.gov.ba/dobro_dosli_u_bih/drzavno_uredjenje/ustav_bih/?id=261

Ne možemo govoriti da se član 2. Ustava BiH poštuje ukoliko se svakodnevno na internetu poziva na linč, prijeti, poziva na nasilje, govor mržnje i ostale oblike diskriminacije neke od marginalizovanih grupa u BiH. Iako se prijetnje dešavaju u virtuelnom prostoru, prijetnje i govor mržnje dolaze od osoba koje žive u BiH i upućeni su državljanima/kama BiH.

Netretiranjem digitalnog nasilja kao krivičnog djela protiv sloboda i integriteta državljanima/ki BiH krše se i međunarodni sporazumi koji bi se trebali primjenjivati u BiH prema Aneksu I Ustava BiH koji govori o dodatnim sporazumima o ljudskim pravima i to:

- *Međunarodna konvencija o uklanjanju svih oblika rasne diskriminacije (1965)*
- *Međunarodni pakt o ekonomskim, socijalnim i kulturnim pravima (1966)*
- *Konvencija o uklanjanju svih oblika diskriminacije u odnosu na žene (1979)*
- *Konvencija o pravima djeteta (1989)*
- *Okvirna Konvencija za zaštitu nacionalnih manjina (1994)*

ZAKON O RAVNOPRAVNOSTI SPOLOVA U BIH

Rezultati analize reagovanja javnosti na internet portalima kada se radi o medijskom izvještavanju o marginalizovanim grupama u BiH govori o prisutnosti poziva na diskriminaciju i nasilje, te samim tim možemo govoriti o tome da se krše članovi Zakona o ravnopravnosti spolova u BiH.¹⁹ Članovi koji govore o zabrani diskriminacije i nasilja u Zakonu o ravnopravnosti spolova BiH su:

član 1. Zakona o ravnopravnosti spolova u BiH koji glasi:

„Ovim zakonom uređuje se, promoviše i štiti ravnopravnost spolova, garantuju jednake mogućnosti i ravnopravan tretman svih osoba bez obzira na spol, u javnoj i u privatnoj sferi društva, te uređuje zaštita od diskriminacije na osnovu spola“ i

član 2. stav 3. Zakona koji zabranjuje diskriminaciju na osnovu spola i spolne orijentacije.

U drugom dijelu Zakona, u članu 3. stavu 1., govori se o zabrani diskriminacije:

„(1) Diskriminacija po osnovu spola je svako stavljanje u nepovoljniji položaj bilo koje osobe ili grupe osoba zasnovano na spolu zbog kojeg se osobama ili grupi osoba otežava ili negira priznavanje, uživanje ili ostvarivanje ljudskih prava ili sloboda.“

¹⁹ „Službeni glasnik BiH“, broj: 32/10

Član 5. Zakona koji definiše šta predstavlja uznemiravanje, seksualno uznemiravanje i podsticanje na diskriminaciju glasi:

„(1) Uznemiravanje je svako neželjeno ponašanje po osnovu spola kojim se želi povrijediti dostojanstvo osobe ili grupe osoba i stvoriti zastrašujuće, neprijateljsko, degradirajuće, ponižavajuće ili uvredljivo okruženje ili kojim se postiže takav učinak.

(2) Seksualno uznemiravanje je svaki neželjeni oblik verbalnog, neverbalnog ili fizičkog ponašanja spolne prirode kojim se želi povrijediti dostojanstvo osobe ili grupe osoba, ili kojim se postiže takav učinak, naročito kad to ponašanje stvara zastrašujuće, neprijateljsko, degradirajuće, ponižavajuće ili uvredljivo okruženje.

(3) Podsticanje na diskriminaciju zasnovano na spolu, ako je počinjeno s namjerom, izjednačava se sa diskriminacijom u smislu člana 3. ovog Zakona.“

Član 6. Zakona definiše šta sve predstavlja nasilje na osnovu spola i govori o odgovornosti institucija da rade na eliminaciji i sprječavanju nasilja na osnovu spola u stavovima 4. i 5. koji glase:

„(4) Nadležne vlasti obavezne su poduzeti odgovarajuće mjere radi eliminacije i sprječavanja nasilja po osnovu spola u javnoj i privatnoj sferi života, te osigurati instrumente pružanja zaštite, pomoći i naknade žrtvama.

(5) Nadležne vlasti obavezne su poduzeti odgovarajuće mjere, uključujući a ne ograničavajući se, na oblast obrazovanja radi eliminacije predrasuda, običaja i svih drugih praksi baziranih na ideji inferiornosti ili superiornosti bilo kojeg spola, kao i na stereotipnim ulogama osoba muškog i ženskog spola. Ovo uključuje, ali nije ograničeno na edukaciju i podizanje svijesti među državnim službenicima, u javnosti i na druge načine.“

Deseti dio Zakona, član 21., govori o medijskoj odgovornosti izvještavanja prema osobama:

„ (2) Zabranjeno je javno prikazivanje i predstavljanje bilo koje osobe na uvredljiv, omalovažavajući ili ponižavajući način, s obzirom na spol.

(3) Mediji su dužni kroz programske koncepte razvijati svijest o ravnopravnosti spolova.“

ZAKON O ZABRANI DISKRIMINACIJE

Kada govorimo o zabrani diskriminacije i digitalnom nasilju nad marginalizovanim grupama u BiH, možemo se pozvati na Zakon o zabrani diskriminacije u BiH²⁰ i to članove 2. i 3. koji govore o tome šta se sve podrazumijeva pod diskriminacijom i koji su oblici diskriminacije. Ovaj Zakon omogućava jednaka prava i mogućnosti i zabranu diskriminacije svih osoba u Bosni i Hercegovini.

²⁰ „Službeni glasnik BiH“, broj: 66/16

„Diskriminacijom, u smislu ovog Zakona, smatraće se svako različito postupanje, uključujući svako isključivanje, ograničavanje ili davanje prednosti utemeljeno na stvarnim ili pretpostavljenim osnovama prema bilo kojem licu ili grupi lica na osnovu njihove rase, boje kože, jezika, vjere, etničke pripadnosti, nacionalnog ili socijalnog porijekla, veze s nacionalnom manjinom, političkog ili drugog uvjerenja, imovnog stanja, članstva u sindikatu ili drugom udruženju, obrazovanja, društvenog položaja i spola, spolnog izražavanja ili orijentacije, kao i svaka druga okolnost koja ima za svrhu ili posljedicu da bilo kojem licu onemogući ili ugrožava priznavanje, uživanje ili ostvarivanje na ravnopravnoj osnovi prava i sloboda u svim oblastima javnog života.“

U poglavlju II koji govori o oblicima diskriminacije, u članu 4. Zakona, navodi se:

„(1) Uznemiravanje je svako neželjeno ponašanje uzrokovano nekom od osnova iz člana 2. stav (1) ovog Zakona koje ima za cilj ili stvarno predstavlja povredu dostojanstva osobe i stvaranje zastrašujućeg, neprijateljskog, degradirajućeg, ponižavajućeg ili uvredljivog okruženja.

(2) Seksualno uznemiravanje je svaki oblik neželjenog verbalnog, neverbalnog ili fizičkog ponašanja spolne prirode čiji je cilj ili efekat povreda dostojanstva lica, posebno kada se njime stvara zastrašujuće, neprijateljsko, degradirajuće, ponižavajuće ili uvredljivo okruženje.“

U poglavlju III u članu 6. se, između ostalog, govori o oblasti primjene Zakona:

„Ovaj Zakon primjenjuje se na postupanje svih javnih tijela na nivou države, entiteta, kantona i Brčko distrikta Bosne i Hercegovine, općinskih institucija i tijela, te pravnih lica s javnim ovlaštenjima, kao i na postupanje svih pravnih i fizičkih lica, u svim, a posebno u sljedećim oblastima:

h) javnog informisanja i medija;“

KRIVIČNI ZAKON BIH

U Krivičnom zakonu BiH²¹ problem digitalnog nasilja nad marginalizovanim grupama u BiH nije prepoznat kao krivično djelo i kao takvo imenovano u zakonu. Najbliže što bismo mogle povezati sa zabranom digitalnog nasilja je član 145., glava XV, u dijelu koji govori o krivičnim djelima protiv slobode i prava čovjeka i građanina i povredi ravnopravnosti čovjeka i građanina, unutar kojeg se zabranjuje diskriminacija po bilo kojoj osnovi:

„Službena ili odgovorna osoba u institucijama Bosne i Hercegovine koja na osnovu razlike u rasi, boji kože, nacionalnoj ili etničkoj pripadnosti, vjeroispovijesti, političkom ili drugom uvjerenju, spolu, seksualnom opredjeljenju, jeziku, obrazovanju, društvenom položaju ili socijalnom porijeklu, uskrati ili ograniči građanska prava utvrđena Ustavom Bosne i Hercegovine, ratifikovanim međunarodnim

²¹ „Službeni glasnik BiH“, broj: 40/15

ugovorom, zakonom Bosne i Hercegovine, drugim propisom Bosne i Hercegovine ili općim aktom Bosne i Hercegovine, ili koja na osnovu ove razlike ili pripadnosti ili kojem drugom položaju daje građanima neopravdane povlastice ili pogodnosti, kazniće se kaznom zatvora od šest mjeseci do pet godina.“

Vijeće ministara BiH je u junu 2017. godine utvrdilo prijedlog Zakona o izmjenama i dopunama Krivičnog zakona BiH kojim se definiše pojam javnog podsticanja na nasilje i mržnju koji je dostavljen Parlamentarnoj skupštini BiH na razmatranje.

Izmjenama i dopunama Krivičnog zakona se definiše pojam javnog podsticanja na nasilje i mržnju. Navodi se da: „Ko putem štampe, radija, televizije, kompjuterskih sistema ili mreže, na javnom skupu ili na drugi način javno potiče ili javnosti učini dostupnim letke, slike ili druge materijale kojima poziva na nasilje i mržnju usmjerenu protiv skupine ili nekog člana takve skupine određene s obzirom na rasu, boju kože, vjeroispovijest, porijeklo ili nacionalnu ili etničku pripadnost, spol, spolno opredjeljenje, rodni identitet, invaliditet ili bilo koje druge osobine, u slučaju kada je počinjenje izvršeno na način koji će podsticati na nasilje i mržnju protiv skupine osoba ili člana neke skupine, o čemu odlučuje sud, kazniće se kaznom zatvora najmanje jednu godinu.“

Krivična djela iz oblasti kompjuterskog kriminala, koja uključuju informaciono-komunikacijska sredstva regulisana su entitetskim zakonodavstvom – Krivičnim zakonom Federacije Bosne i Hercegovine i Krivičnim zakonikom Republike Srpske.

KRIVIČNI ZAKON FEDERACIJE BIH

Zakon o izmjenama i dopunama Krivičnog zakona Federacije Bosne i Hercegovine u članu 2. stavu 11. propisuje:

„Krivično djelo iz mržnje je svako krivično djelo učinjeno zbog rasne pripadnosti, boje kože, vjerskog uvjerenja, nacionalnog ili etničkog porijekla, jezika, invaliditeta, spola, seksualne orijentacije ili rodnog identiteta druge osobe. Takvo postupanje uzeće se kao otežavajuća okolnost ako ovim Zakonom nije izričito propisano teže kažnjavanje za kvalifikovani oblik krivičnog djela učinjenog iz mržnje.“

U članu 163. Krivičnog zakona FBiH, u dijelu koji govori o izazivanju narodnosne, rasne i vjerske mržnje, razdora ili netrpeljivosti, navodi se kao krivično djelo:

„ (1) Ko javno izaziva ili raspaljuje narodnosnu, rasnu ili vjersku mržnju, razdor ili netrpeljivost među konstitutivnim narodima i ostalim koji žive u Federaciji, kazniće se kaznom zatvora od tri mjeseca do tri godine.“

U Krivičnom zakonu FBiH jesu regulisana pitanja koja se tiču informaciono-komunikacijskih sredstava, ali ni jedna odredba ne prepoznaje digitalno nasilje kao problem koji bi se trebao tretirati ovim Zakonom.

U glavi XXXII Krivičnog zakona Federacije Bosne i Hercegovine²² koji govori o krivičnim djelima protiv

²² „Službene novine Federacije BiH“, br.: 36/03, 37/03, 21/04, 69/04, 18/05, 42/10, 42/11, 59/14 i 76/14, 46/16 i 75/17.

sistema elektronske obrade podataka definiše se kompjuterski kriminal kod kojeg se korištenje kompjuterske tehnologije i informacionih sistema ispoljava kao način izvršenja krivičnog djela ili se kompjuter upotrebljava kao sredstvo ili cilj izvršenja. I dalje ne postoji mogućnost prijavljivanja digitalnog nasilja kao krivičnog djela, ali postoji zaštita maloljetnih osoba.

Članom 211. Krivičnog zakona FBiH definiše se kao krivično djelo iskorištavanje djeteta ili maloljetnika/ce radi pornografije:

„1. Ko dijete ili maloljetnika snimi radi izrade fotografija, audiovizuelnog materijala ili drugih predmeta pornografskog sadržaja ili posjeduje ili uvozi ili prodaje ili raspačava ili prikazuje takav materijal ili te osobe navede na učestvovanje u pornografskoj predstavi, kazniće se kaznom zatvora od jedne do pet godina.

2. Predmeti koji su bili namijenjeni ili upotrijebljeni za učinjenje krivičnog djela iz stava 1. ovog člana oduzeće se, a predmeti koji su nastali učinjenjem krivičnog djela iz stava 1. ovog člana oduzeće se i uništiti.“

Članom 212. Krivičnog zakona FBiH definiše se kao krivično djelo upoznavanje djeteta sa pornografijom:

„1. Ko djetetu proda, prikaže ili javnim izlaganjem ili na drugi način učini pristupačnim spise, slike, audiovizuelne i druge predmete pornografskog sadržaja ili mu prikaže pornografsku predstavu, kazniće se novčanom kaznom ili kaznom zatvora do jedne godine.“

KRIVIČNI ZAKONIK REPUBLIKE SRPSKE

U Krivičnom zakoniku Republike Srpske²³ regulisan je širi spektar pojmova koja se tiču informaciono-komunikacijskih sredstava, pa tako postoje i odredbe u članovima koje prepoznaju korištenje kompjuterske mreže da bi se vršile radnje seksualnog zlostavljanja, iskorištavanja djece i širenje mržnje kao krivično djelo.

U glavi XIII, član 149. Krivičnog zakonika Republike Srpske definiše krivična djela protiv sloboda i prava građana/ki i prepoznaje zlostavljanje, mučenje i drugo neljudsko i ponižavajuće postupanje kao:

„(1) Ko zlostavlja drugog ili prema njemu postupa na način kojim se vrijeđa ljudsko dostojanstvo, kazniće se novčanom kaznom ili kaznom zatvora do dvije godine.

(2) Ko primjenom sile, prijetnje ili na drugi nedozvoljen način drugome nanese veliku bol ili teške patnje sa ciljem da od njega ili nekog drugog lica dobije priznanje, iskaz ili obavještenje, ili da se on ili neko drugo lice zastraši ili nezakonito kazni ili to učini iz bilo kojeg drugog razloga zasnovanog na bilo kom obliku diskriminacije, kazniće se kaznom zatvora od šest mjeseci do pet godina.“

²³ „Službeni glasnik Republike Srpske“, broj: 64/17

U glavi XV, član 178. Krivičnog zakonika RS-a definiše kao krivična djela seksualnog zlostavljanja i iskorištavanja djeteta korištenje kompjuterske mreže ili komunikaciju drugim tehničkim sredstvima:

„(1) Ko sa djetetom starijim od petnaest godina, koristeći kompjutersku mrežu ili komunikaciju drugim tehničkim sredstvima, dogovori sastanak radi vršenja obljube ili sa njom izjednačene spolne radnje, ili radi proizvodnje pornografskog materijala, ili radi drugih oblika seksualnog iskorištavanja i pojavi se na dogovorenom mjestu radi sastanka, kazniće se kaznom zatvora od jedne do pet godina.

(2) Ako je djelo iz stava 1. ovog člana izvršeno prema djetetu mlađem od petnaest godina, učinilac će se kazniti kaznom zatvora od dvije do osam godina.“

U glavi XXVIII Krivičnog zakonika Republike Srpske definišu se krivična djela protiv javnog reda i mira. U članu 359. Krivičnog zakonika RS-a definiše se da su informaciono-komunikacijska sredstva (Facebook, Instagram i slično) sredstva izvršenja krivičnih djela, prepoznatih kao javno izazivanje i podsticanje nasilja i mržnje:

„(1) Ko putem štampe, radija, televizije, kompjuterskog sistema ili društvene mreže, na javnom skupu ili javnom mjestu ili na drugi način javno poziva, izaziva ili podstiče ili učini dostupnim javnosti letke, slike ili neke druge materijale kojima se poziva na nasilje ili mržnju usmjerenu prema određenom licu ili grupama zbog njihove nacionalne, rasne, vjerske ili etničke pripadnosti, boje kože, spola, seksualnog opredjeljenja, invaliditeta, rodnog identiteta, porijekla ili kakvih drugih osobina, kazniće se novčanom kaznom ili kaznom zatvora do tri godine.“

Također, članom 362. definisano je šta predstavlja nasilničko ponašanje:

„(1) Ko grubim vrijeđanjem ili zlostavljanjem drugog, vršenjem nasilja, izazivanjem tuče ili na drugi način značajnije ugrožava spokojstvo građana ili teže remeti javni red i mir, kazniće se novčanom kaznom ili kaznom zatvora do tri godine.“

U glavi XXXII Krivičnog zakonika RS-a navodi se koja su to krivična djela protiv bezbjednosti kompjuterskih podataka, definišući ih kao kompjuterski kriminal kod kojeg se korištenje kompjuterske tehnologije i informacionih sistema ispoljava kao način izvršenja krivičnog djela ili se kompjuter upotrebljava kao sredstvo ili cilj izvršenja.

KRIVIČNI ZAKON DISTRIKTA BRČKO

U Krivičnom zakonu Brčko distrikta,²⁴ članom 160., glava 15., definisano je šta podrazumijeva izazivanje nacionalne, rasne i vjerske mržnje, razdora ili netrpeljivosti, pa se navodi između ostalog i:

„(1) Ko javno izaziva ili raspaljuje nacionalnu, rasnu ili vjersku mržnju, razdor ili netrpeljivost među konstitutivnim narodima i ostalima koji žive u Brčko distriktu, kazniće se kaznom zatvora od jedne do pet godina“.

²⁴ „Službeni glasnik Brčko Distrikta“, broj: 153/03

KONVENCIJA O KIBERNETIČKOM KRIMINALU

BiH je ratifikovala Konvenciju o kibernetičkom kriminalu²⁵ i samim tim se i obavezala da će obezbijediti implementaciju zajedničke (sa zemljama članicama) kaznene politike usmjerene ka zaštiti društva od kibernetičkog kriminala, naročito putem usvajanja odgovarajućeg zakonodavstva i poboljšanja međunarodne saradnje. Ova Konvencija ne tretira digitalno nasilje kao izdvojen problem, osim u dijelu 3. koji govori o krivičnim djelima u vezi sadržaja. Članom 9. definišu se djela koja se odnose na dječiju pornografiju kao krivična djela i to:

- „a) proizvodnja dječje pornografije u cilju njene difuzije putem kompjuterskog sistema;*
- b) nuđenje ili stavljanje na raspolaganje dječje pornografije putem kompjuterskog sistema;*
- c) distribuiranje ili prijenos dječje pornografije putem kompjuterskog sistema;*
- d) djelo pribavljanja za sebe ili za drugog dječje pornografije putem kompjuterskog sistema;*
- e) posjedovanje dječje pornografije u kompjuterskom sistemu ili putem čuvanja kompjuterskih podataka.“*

CEDAW KONVENCIJA

Kada govorimo o zabrani diskriminacije i digitalnom nasilju nad marginalizovanim grupama u BiH, možemo se pozvati i na Konvenciju o ukidanju svih oblika diskriminacije nad ženama (CEDAW). Ova Konvencija u članu 1. navodi šta sve predstavlja diskriminaciju prema ženama.

Član 2. CEDAW-a osuđuje sve oblike diskriminacije, te poziva na odgovornost države članice da osude diskriminaciju žena i navodi, između ostalog, obavezu država:

- „(c) da uvedu pravnu zaštitu prava žena na ravnopravnoj osnovi s muškarcima i da putem nadležnih nacionalnih sudova i drugih javnih institucija osiguraju efikasnu zaštitu žena od svakog postupka kojim se vrši diskriminacija;*
- (d) da se uzdrže od svakog postupka ili prakse diskriminacije žena i osiguraju da javni organi i institucije postupaju u skladu s ovom obavezom;*
- (e) da preduzmu sve potrebne mjere za otklanjanje diskriminacije žena od strane bilo kog lica, organizacije ili preduzeća;*
- (f) da preduzmu sve podesne mjere, uključujući i zakonodavne, radi izmjene ili ukidanja postojećih zakona, propisa, običaja i prakse koji predstavljaju diskriminaciju žena“*

²⁵ Na osnovu člana V.3.(d) Ustava Bosne i Hercegovine i saglasnosti Parlamentarne skupštine Bosne i Hercegovine (Odluka PS BiH br. 274/06 od 10. marta 2006.godine)

UN-ova Konvencija o pravima djeteta (CRC)

UN-ova Konvencija o pravima djeteta²⁶ nalaže da svako dijete treba imati adekvatnu brigu prije i poslije rođenja zbog svoje fizičke i mentalne nezrelosti. Važno je spomenuti da je BiH kreirala zakonski okvir koji tretira kao krivično djelo korištenje djeteta i kreiranje, promociju i posjedovanje dječije pornografije unutar kompjuterskog sistema. Međutim, još uvijek nisu tretirana pitanja vršnjačkog nasilja, nasilja u vezama mladih i drugi oblici i vrste nasilja putem kompjuterskog sistema ili društvene mreže što znači da postoji osnov za kreiranje zakonskog okvira koji će tretirati cjelokupni problem digitalnog nasilja.

Član 2. UN-ove Konvencije o pravima djeteta koji tretira dječija prava i tiče se zabrane diskriminacije i nasilja, te poziva države članice da poduzmu potrebne mjere da se zaštite od diskriminacije glasi:

- „1. Države stranke poštivaće i osigurati svakom djetetu na svom području prava navedena u ovoj Konvenciji bez ikakve diskriminacije prema djetetu, njegovim roditeljima ili zakonskim skrbnicima glede njihove rase, boje kože, spola, jezika, vjere, političkog ili drugog uvjerenja, nacionalnog, etničkog ili socijalnog podrijetla, imovine, teškoća u razvoju, obiteljskog podrijetla ili kakve druge okolnosti.*
- 2. Države stranke poduzeće sve potrebne mjere za zaštitu djeteta od svih oblika diskriminacije ili kažnjavanja koji polaze od položaja, djelatnosti, izraženog mišljenja ili uvjerenja roditelja, zakonskih skrbnika ili članova obitelji.“*

Član 16. UN-ove Konvencije o pravima djeteta navodi da:

- „1. Niti jedno dijete ne smije biti izloženo proizvoljnom ili nezakonitom miješanju u njegovu privatnost, obitelj, dom ili prepisku, niti nezakonitim napadima na njegovu čast i ugled.*
- 2. Dijete ima pravo na zakonsku zaštitu protiv takvog miješanja ili napada.“*

Član 19. UN-ove Konvencije o pravima djeteta navodi obaveze države potpisnice Konvencije da obezbijede život djeteta bez nasilja i diskriminacije i glasi:

- „1. Države stranke poduzeće sve potrebne zakonodavne, upravne, socijalne i prosvjetne mjere da zaštite dijete od svakog oblika tjelesnog ili duševnog nasilja, povreda ili zloupotreba, zanemarivanja ili zapuštenosti, zlostavljanja ili iskorištavanja, uključujući spolno zlostavljanje, dok o njemu brine roditelj(i), zakonski skrbnik(ci) ili neka druga odgovorna osoba kojoj je skrb djeteta povjerena.*
- 2. Mjere zaštite po potrebi moraju obuhvatiti djelotvorne postupke uvođenja socijalnih programa za pružanje potrebne pomoći djetetu i onima koji o njemu brinu te za druge oblike prevencije i utvrđivanja, izvješćivanja, ukazivanja, istraživanja, postupanja i praćenja slučajeva zlostavljanja djeteta koji su gore opisani i, bude li potrebno, za uključivanje suda.“*

²⁶ Konvencija o pravima djeteta je međunarodni dokument, usvojen na Generalnoj skupštini Ujedinjenih nacija 20. 11. 1989. godine, a sadrži univerzalne standarde koje svaka država potpisnica Konvencije (među kojima je i Bosna i Hercegovina) mora jamčiti svakom djetetu. Dostupno na dan 23.08.2018: http://www.ombudsmen.gov.ba/documents/ombudsmen_doc2013031807224360cro.pdf

Član 39. UN-ove Konvencije o pravima djeteta navodi obaveze države potpisnice Konvencije da obezbijedi život djeteta bez nasilja i diskriminacije:

„Države stranke će poduzeti sve odgovarajuće mjere za promicanje tjelesnog i duševnog oporavka i vraćanja u društvo djeteta koje je žrtva: bilo kojeg oblika zapostavljanja, izrabljivanja ili zlostavljanja; mučenja ili bilo kojeg drugog oblika okrutnog, neljudskog ili ponižavajućeg postupka ili kazne; ili pak oružanog sukoba. Oporavak i vraćanje u društvo osiguraće se u sredini koja potiče djetetovo zdravlje, samopoštovanje i dostojanstvo.“

ISTANBULSKA KONVENCIJA

Istanbulska konvencija,²⁷ odnosno Konvencija Vijeća Evrope o prevenciji i borbi protiv nasilja nad ženama i nasilja u porodici, kao dokument Vijeća Evrope i jedan od najznačajnijih koji se zalaže za prevenciju nasilja i zaštitu žena i djevojaka od izloženosti različitim oblicima nasilja i diskriminacije, svojim sadržajem i navodima govori o poduzimanju konkretnih i potrebnih koraka njenih potpisnica. Ova Konvencija ne naglašava zabranu digitalnog nasilja, ali svakako potencira ukidanje svih oblika nasilja nad ženama i djevojčicama.

U članu 4. Istanbulske konvencije koji definiše osnovna prava, principe jednakosti i nediskriminacije se navodi:

- „1. Članice će preduzeti neophodne zakonodavne odnosno druge mjere za unaprjeđenje i zaštitu prava svakoga, posebno žena, da živi slobodno od nasilja kako u javnoj tako i u privatnoj sferi.*
- 2. Članice će osuditi sve oblike diskriminacije nad ženama i bez odgađanja preduzeti neophodne zakonodavne i druge mjere za sprječavanje diskriminacije, a posebno: - uključivanjem u ustav države odnosno druge odgovarajuće zakone princip jednakosti između žena i muškaraca i osiguravanjem praktičnog ostvarivanja ovog principa; - zabranom diskriminacije nad ženama, uključujući korištenje sankcija, prema potrebi; - ukidanjem zakona i praksi koje diskriminišu žene.“*

U poglavlju II. pod nazivom „Integrisanje politika i prikupljanje podataka“ u članu 7., Istanbulska konvencija definiše sveobuhvatne i koordinirane politike:

- „1. Članice će preduzeti neophodne zakonodavne odnosno druge mjere za usvajanje i primjenu djelotvornih, sveobuhvatnih i koordiniranih državnih politika koje obuhvataju sve relevantne mjere za sprječavanje i borbu protiv svih vidova nasilja obuhvaćenih ovom Konvencijom i nude holistički odgovor na nasilje nad ženama.*
- 2. Članice će osigurati da politike koje se navode u stavu 1. stave prava žrtve u središte svih mjera i da se primjenjuju kroz djelotvornu saradnju svih nadležnih organa, institucija i organizacija.“*

²⁷ Istanbulska konvencija Vijeća Evrope je usvojena 11. maja 2011. godine u Istanbulu. U BiH je stupila na snagu 01. avgusta 20104. godine kao Konvencije Vijeća Evrope o prevenciji i borbi protiv nasilja nad ženama i nasilja u porodici (Istanbulska konvencija). Dostupno na dan 23.08.2018: http://arsbih.gov.ba/wp-content/uploads/2014/01/CAHVIO_B.pdf

KONVENCIJA UN-a O PRAVIMA OSOBA S INVALIDITETOM

UN-ova Konvencija o pravima osoba sa invaliditetom²⁸ ima za cilj unaprjeđenje, zaštitu i osiguravanje punog i ravnopravnog uživanja svih ljudskih prava i osnovnih sloboda osoba s invaliditetom i unaprjeđivanje poštivanja njihovog urođenog dostojanstva. Ova Konvencija ne tretira direktno zabranu digitalnog nasilja, ali svakako potencira ukidanje svih oblika nasilja nad osobama s invaliditetom.

Članom 3. definisana su opća načela ove Konvencije kao što su, između ostalih, i: (a) poštivanje urođenog dostojanstva, lične autonomije, uključujući slobodu izbora i nezavisnost osoba (b) nediskriminacija.

Članom 5. Konvencije o pravima osoba s invaliditetom definisano je pravo na ravnopravnost i nediskriminaciju osoba s invaliditetom i navodi se da:

„1. Države potpisnice priznaju da su sve osobe jednake pred zakonom, te da imaju jednako pravo, bez ikakve diskriminacije, na zakonsku zaštitu i uživanje zakonskih povlastica.

2. Države potpisnice zabranjuju bilo kakvu diskriminaciju na osnovu invaliditeta i garantuju osobama s invaliditetom jednaku i učinkovitu zaštitu od svake diskriminacije.“

Članom 16. Konvencije o pravima osoba s invaliditetom definisano je pravo na zaštitu od izrabljivanja, nasilja i zlostavljanja i odgovornost država potpisnica da preuzmu sve zakonske mjere kako bi ostvarili ova prava i navodi se da:

„1. Države potpisnice poduzeće sve prikladne zakonske, upravne, socijalne, obrazovne i druge mjere kako bi zaštitile osobe s invaliditetom od svih oblika izrabljivanja, nasilja i zlostavljanja, uključujući i njihove rodno zasnovane aspekte, kako u njihovom domu, tako i izvan njega.

2. Države potpisnice će takođe poduzeti sve odgovarajuće mjere kako bi sprječavale izrabljivanje, nasilje i zlostavljanje osiguravajući, između ostalog, odgovarajuće oblike pomoći i potpore osobama s invaliditetom i njihovim porodicama i skrbnicima, uključujući i pružanje informacija i edukaciju o tome kako izbjeći, prepoznati i prijaviti slučajeve nasilja i zlostavljanja. Države potpisnice će osigurati da usluge zaštite uzmu u obzir specifičnosti dobi, spola i invaliditeta.“

²⁸ BiH je 2010. godine ratifikovala UN-ovu Konvenciju o pravima osoba s invaliditetom, te usvojila EU standarde po kojima uzrok invalidnosti nije kriterij za određivanje prava na zaštitu i naknade. Dostupno na dan 27.08.2018.: http://www.mhrr.gov.ba/pdf/konvencija_bos.pdf

MEĐUNARODNA KONVENCIJA O UKIDANJU SVIH OBLIKA RASNE DISKRIMINACIJE

Međunarodna konvencija o ukidanju svih oblika rasne diskriminacije²⁹ garantuje zabranu svakog razlikovanja, ograničavanja i isključivanja zasnovanog na rasi, boji, precima, nacionalnom ili etničkom porijeklu. Ova Konvencija ne tretira direktno zabranu digitalnog nasilja, ali svakako potencira na ukidanju svih oblika nasilja i diskriminacije na osnovu rase, boje, nacionalnog ili etničkog porijekla.

Članom 4. Konvencije o ukidanju svih oblika rasne diskriminacije osuđuje se svako organizovanje koje se zasniva na idejama ili teorijama superiornosti neke rase ili grupe osoba izvjesne boje ili izvjesnog etničkog porijekla ili koje želi da opravda ili podrži svaki oblik rasne mržnje ili diskriminacije. Države potpisnice ovom se Konvencijom obavezuju da:

„...usvoje bez odgode pozitivne mjere koje imaju svrhu da ukinu svako podsticanje na takvu diskriminaciju, ili na svako djelo diskriminacije, i, u tu svrhu, vodeći računa o principima navedenim u Općoj deklaraciji o pravima čovjeka i o pravima koja su izričito navedena u članu 5. ove Konvencije, one se naročito obavezuju: (a) da utvrde kao krivično djelo svako širenje ideja zasnovanih na superiornosti ili rasnoj mržnji, svako podsticanje na rasnu diskriminaciju, kao i sva djela nasilja, ili izazivanja na takva nasilja, uperenih protiv svake rase ili svake grupe osoba druge boje ili drugog etničkog porijekla, kao i pružanje pomoći rasističkim aktivnostima, podrazumijevajući tu i njihovo finansiranje; (b) da izjave da su nezakonite i da zabrane organizacije kao i aktivnosti organizovane propogande i svaki drugi tip propagandne aktivnosti koji podstiču na rasnu diskriminaciju i koji je pomažu kao i da izjave da je učešće u ovim organizacijama ili u njenim aktivnostima zakonom kažnjivo djelo; (c) da ne dopuste javnim vlastima niti javnim nacionalnim ili lokalnim ustanovama, da podstiču na rasnu diskriminaciju ili da je pomažu.“

²⁹ Usvojena i otvorena za potpis i ratifikaciju Rezolucijom Generalne skupštine 2106 A (XX) od 21. decembra 1965. Stupila na snagu: 4. januara 1969. u skladu sa članom 19. Dostupno na dan 23.08.2018: <http://www.unmikonline.org/regulations/unmikgazette/05bosniak/BRacialdiscrimination.pdf>

ZAKLJUČAK PRAVNOG OKVIRA

Kao zaključak može se navesti ono što je spomenuto i u samom predstavljanju zakonodavnog okvira u BiH, a to je da, iako ne postoji usvojen pravni okvir koji štiti osobe od nasilja na internetu, odnosno digitalnog nasilja, postoji niz pravnih dokumenata koji osiguravaju zabranu diskriminacije i nasilja nad marginalizovanim grupama.

Baza za kreiranje zakona koji tretira digitalno nasilje kao krivično djelo mogu biti zakonski akti i međunarodni dokumenti na koje smo se pozvale analizirajući neke od zakona. Među njima su ne samo Zakon o ravnopravnosti spolova, te konvencije koje je Bosna i Hercegovina potpisala, ratifikovala i obavezala se da će ih primjenjivati, već i Ustav Bosne i Hercegovine, odnosno dokument koji se smatra dokumentom najviše pravne snage jedne države, a po *defaultu* i Dejtonski mirovni sporazum, kojeg je Ustav BiH dio. Kako bi nastavila put demokratizacije, uspostavu apsolutne vladavine zakona i poštivanja ljudskih prava i pristupanja EU, BiH treba raditi na eliminisanju diskriminacije i nasilja koje se vrši informaciono-komunikacijskim sredstavima. Jedan od dobrih primjera i početni korak može biti i Krivični zakonik Republike Srpske.

Razvojem tehnologije i pojavom digitalnih mreža dolazi do revolucionarnih socio-komunikacijskih promjena u društvu. Tradicionalni oblik komuniciranja poprima novu dimenziju koja postaje i kulturološki uvjetovana pojavom novih virtuelnih trednova za komuniciranje. Rutović ovu pojavu *digitalnog dijaloga* objašnjava kao specifični fenomen koji je na granici stvarnosti i fikcije. Navodeći da je zajednička digitalna mreža zavodljiva, transparentna, multiinteresna, svačija i ničija, te da je to utočište za socijalno fobične i da je to prostor idealnih imidža, manipulacije, opsesije, egzibicionizma, a između ostalog i forum lažnih identiteta. Digitalna mreža sa novim sociokulturnim i sociopolitičkim situacijama postaje svojevrsna digitalna agora gdje se ljudi okupljaju, razgovaraju i organizuju, te kao takva postaje osobeni kontrapunkt realnog – spoljašnjeg svijeta.³⁰

U ovakvom virtuelnom prostoru koji osigurava sigurnost pojedinca/ke gdje, koristeći se određenim pseudonimima umjesto stvarnim imenima, mladi ljudi ali i oni zreliji, često zloupotrebljavaju digitalni prostor koristeći se govorom mržnje, huškačkim, politički nekorektnim govorom, pozivaju na nasilje, najčešće prema određenoj populaciji ljudi, a nerijetko i prema određenim marginalizovanim grupama. Fenomen digitalnog nasilja Aleksandar Arsenin (2017) objašnjava time da se nasilje najčešće provodi oblicima komunikacije u kojima identitet počinioca/teljke može biti skriven. On smatra da nedostatak socijalnih i kontekstualnih naznaka, kao što su govor tijela i ton glasa, može imati mnoštvo učinaka. Nema opipljive, afektivne informacije i o tome da li je ponašanje preko interneta prouzrokovalo štetu drugome. Na tragu navedenog, Rutović zaključuje da, uz pomoć anonimnosti, nasilje preko interneta stvara osjećaj da se nekažnjeno mogu kršiti socijalne norme, etički kodeksi, pravna ograničenja, što sumarno rezultira navedenim ponašanjem i negativnim fenomenom današnjice u kojoj ova vrsta nasilja postaje sve izraženija.³¹

Nasilje kao pojava predstavlja čin koji je društveno neprihvatljiv, na različite načine sankcionisan u mikro i makro društvenim zajednicama putem zakonskih ili drugih manje autoritativnih odredbi. Međutim, internet još uvijek pruža slobodu činjenja nedopustivih radnji, u ovom slučaju i nasilja koje nije adekvatno sankcionisano. Pojedinci/ke koji/e pristupaju tome, virtuelni prostor vide kao „sigurni“ prostor za iznošenje negativnih emocija koje prelaze u nezdrave, nasilne emocije prema drugom i nerijetko drugačijem. Rutović navodi da statistike, istraživanja i mnogobrojne studije ukazuju da kultura kiberemocija postaje novi trend, pokret koji sve više uzima maha u savremenom svijetu konzumerizma i reklame. Ova komunikacija kao da nosi određenu vrstu slobode i rasterećenja od pritiska svakodnevnice, porodice i društva. Fenomen ovog tipa prosto omogućava novu socijalnu adaptaciju putem slobode izbora i pripadnosti grupi koja se virtuelno nadopunjuje i razumije, te kao takva traga za modelima zadovoljstva i ispunjenosti. Takvo traganje za „uživanjem“, više tehničko nego čulno, postavlja pitanje ljudskosti i prirodnosti u emotivnom doživljaju druge osobe.³²

30 Rutović, Ž. (2011) *Digitalni demos*, Grafo Crna Gora Podgorica, str. 17

31 Ibid, str. 45.

32 Ibid, str. 93.

STRUČNI KOMENTAR PSIHOLOGINJE - Da li smo spremni uhvatiti korak sa novom generacijom? Možemo li im biti podrška ako ne razumijemo svijet u kojem žive?

Za potrebe ovog istraživanja o digitalnom nasilju, stručni komentar je dala diplomirana psihologinja, Gešalt psihoterapeutkinja, dječija i adolescentna integrativna psihoterapeutkinja Srebrenka Hota:

„Doba interneta je svijet današnjice. Ima dosta prednosti u tome. Ali istraživanja su pokazala i mnogo mogućnosti za nasilje. Svi su pod rizikom, ali djeca i adolescenti su pod većim rizikom. A marginalizovane grupe su osjetljivije, što i sama etiketa govori, a što daje mogućnost da se grupa pojedinaca/ki sa istim ili sličnim predrasudama udruži i da zajedno promovišu proaktivnu agresivnost. To kod mladih ljudi, koji su često žrtve internetskog nasilja, ima za posljedicu veću razinu depresivnosti, hostilnosti, međuosobne osjetljivosti, psihoticizma, suicidalnih ponašanja, agresije... (Schenk, Fremouw i Keelan, 2013).

Nerijetko upravo žrtve nasilja postaju počinioci i počiniteljke. Da bi prividno pokušali/e vratiti samopouzdanje. I to je krug iz kojeg se teško izvući.

Šta dijete čini sklonijem elektroničkom nasilju: proaktivna agresija, pozitivan stav o vršnjačkom nasilju, opravdavanje nasilja, podcjenjivanje posljedica svog ponašanja, predrasude i netolerancija, ranija izloženost nasilju, niža razina percipirane podrške vršnjaka... (Patchin i Hinduja, 2008; Walrave i Heirman, 2011; Espelage i Swearer, 2003; Walrave i Heirman, 2011; Li, 2007; Ybarra i Mitchell, 2004; Notar, Padgett i Roden 2013).

Iz ovoga zaključujemo kolika je odgovornost na roditeljima ali i na društvu. I veoma bitno, na zdravoj medijskoj promociji. Pisati o elektronskom nasilju, razbijati predrasude i promovisati zdrav rast i razvoj naših mladih ljudi.

Potrebno je brižljivo razmotriti posljedice Cyberbullying-a. Zašto dolazi do njega? Cyberbullying se najčešće javlja uslijed narušenosti odnosa – prekid, zavist, netolerancija, udruživanje... (Hoff i Mitchell, 2009).

Jedno od najbitnijih potreba mladih ljudi je da pripadaju vršnjačkoj skupini, ukoliko ih društvo ne prihvata zbog takozvane razlike, onda je i atribucija krivnje pojačana, što dovodi do osjećaja bespomoćnosti, a onda fenomen zamišljene publike daje osjećaj pripadnosti, osjećaj da komuniciraju, da se razmjenjuju. Zato se daje na važnosti elektroničkoj razmjeni. Ne može pomoći 'Ne obaziri se šta pišu', 'Pusti njega ili nju, to su nebitni komentari' i tome slično... moramo najprije razumjeti da je toj osobi, koja je izložena elektronskom nasilju zaista izmaknuto 'tlo pod nogama'.

Cilj nam treba biti da se smanji uticaj i značaj Cyberbullyinga, da se obznani da to ne radi jedna osoba već skupina pojedinaca/ki koji/e imaju potrebu povrijediti drugu osobu. Koristeći ismijavanje, uvrede i poniženja. A ako znamo da je osoba koja je trpila nasilje upravo postala počinilac/teljka, onda znamo da je i počinilac/teljka sa niskim samopozdanjem, osoba koja i sama treba pomoć.

Profesorica Buljan-Flander je žena koja je na svim poljima donijela promjene na bolje u susjednoj nam državi, Hrvatskoj. Ali mediji su imali potrebu da je čuju. A ona je o nasilju govorila i govorila. Ona je javnost educirala, kroz svoje znanje i iskustvo i uz medije koji su je tražili, dosegla je do velikog broja pojedinaca/ki.

Ona je napisala 'Šta se nalazi iza pojedinog klika?'. Nalazi se nepromišljenost, zabava, dosada, 'pomaganje drugima', pokušaj zauzimanja za sebe, ljutnja, osveta, frustracija, nedostatak empatije, izazivanje smijeha ili straha kod drugih, želja za moći, želja za potvrdom...

Treba obznaniti statistiku, promovisati strategije suočavanja i rješavanja problema. I razgovor sa najbližim ljudima o nasilju koje trpimo. To je ono što trebaju mediji promovisati, davati medijski prostor za zdrave strategije (od suočavanja sa stresom pa nadalje).

Cyberbullying = problem u socijalnim odnosima treba omogućiti djetetu pozitivna iskustva s vršnjacima/kinjama, omogućiti socijalnu podršku i zaštitu jačanjem kohezije grupe (socijalna integracija). I za kraj neprestano naglašavati, što je i kroz svoja predavanja prof.dr. Buljan-Flander radila, da dijete nije odgovorno za nasilje. Jer prebrzo ili nevješto usmjeravanje na rad na vještinama može navesti dijete na zaključak da je ono vlastitim propustima ili manjkom vještina dovelo do nasilja. Tako je isto i za marginalizovane grupe. S tim da oni/e imaju grupu i podršku svoje grupe, ako se napadaju karakteristike grupe manje to uzrokuje boli i patnje jer nisu sami/e, nego kada se radi o pojedincu/ki i njegovoj ličnoj boli.“

Medijska izvještavanja, osim klasičnog informisanja javnosti, doprinose kreiranju slike, a nerijetko i stava javnosti, o određenim događajima, grupama, pojedincima/kama. Uloga medija je utoliko više značajnija jer se ne svodi samo na puko prenošenje informacija. Viktorija Car u predgovoru na temu „*Mediji, novinarstvo i ljudska prava*“ navodi da se, u vremenu velikih i kontinuiranih tehnoloških promjena u sferi medija i komunikacija, novinarska profesija suočava s velikim i važnim izazovom. Neki od tih izazova odnose se na očuvanje kredibiliteta profesije i na očuvanje osnovnih ljudskih prava, u čijem su središtu pravo na informisanje i pravo na izražavanje mišljenja. Mediji pri tom predstavljaju platformu na kojoj se razvijaju, pojačavaju i slabe odnosi moći između pojedinca, skupina i institucija u društvu. Istovremeno mediji predstavljaju najmasovniju i najznačajniju platformu za izražavanje slobode govora, preduvjeta medijskih sloboda; međutim ni u demokratskim zemljama sloboda izražavanja u medijima nije automatski osigurana novinarima i urednicima.³³

S druge strane, Rutović smatra da je postmodernom mas-medijsko društvo, bez dilema, društvo globalne potrošačke kulture u kome dominiraju spektakl, senzacionalizam, medijska vizualizacija i moć reklamnih poruka. On navodi da takav vrijednosni sistem u izboru tema počiva na premisi po kojoj je informacija, tj. sadržaj medija, roba koja mora da donosi profit nezavisno od visokih načela profesionalizma, objektivnosti i esnafske samoregulacije.³⁴

Rascjep ova dva modela s kojima su novinari/ke suočeni u modernom dobu izvještavanja predstavlja ogroman izazov s kojim se valja nositi, a ne zanemariti etička novinarska načela i pritom pratiti trend novog vremena koji itekako ostavlja svoj uticaj i u medijskom svijetu. Jedan od njih je upravo i pojava digitalnih medija kao najaktuelnijeg medijskog sadržaja kojem vrlo često pristupaju sve generacije, a posebno mladi. U utrci sa globalizacijskim medijskim trendovima pojava nasilja je neizbježan faktor, a teško ga je regulisati, naročito u novim medijima, internet medijima. Tradicionalni, klasični mediji još uvijek mogu kontrolisati medijski sadržaj. Međutim, online sadržaj je teško kontrolisati jer postoji *dvosmjerna komunikacija* pri kreiranju ovakve vrstve sadržaja. Takozvani fenomen dvosmjerne komunikacije se ogleda u tome što nisu samo novinari/ke kreatori sadržaja, u ovom slučaju i publika utiče na sadržaj na različite načine o kojima bi se dalo dublje raspravljati i analizirati u nekom namjenski predviđenom istraživanju o tim temama. O navedenoj *dvosmjernoj komunikaciji* koja se odvija u smjeru novinar/ka-publika, Rutović navodi da je internet medij u kojem je virtuelno nasilje lako dostupno. On navodi da, ako se uspostavi stanje po kojem je vijest dobra toliko koliko je loša, te pravilo da je u medijima sve do banalnosti poželjno, onda se neminovnim izobličava uloga medija u postmodernom dobu koje, između ostalog, neki teoretičari prepoznaju kao *postinformativno doba*. Ovim bi se moglo zaključiti da će nas svako istrajavanje na nekritičkom naginjanju ili flertovanju ka neprimjereno tabloidnom prije ili kasnije vratiti na kulturološko razmišljanje o nužnosti i potrebitosti javnog interesa objektivne javne informacije.³⁵ U navedenim razmatranjima citirani teoretičari su se referirali na važnost medijskog izvještavanja iz različitih uglova. Neki od njih su neprofesionalno izvještavanje posmatrali kao tabloidiziranje kroz dominaciju senzacionalizma, dominacije i profita, drugi, pak, iz ugla nedovoljne slobode izražavanja novinara/ki, dok je autorka navedene segmente nastojala povezati i s globalnim trendom i ulogom publike na medijski sadržaj što ćemo detaljnije razmatrati u idućem poglavlju.

³³ Car, Viktorija i Matović, Marjana, (2017) *Mediji, novinarstvo i ljudska prava*, Zagreb, str. 1.

³⁴ Rutović, Ž. (2011) *Digitalni demos*, Grafo Crna Gora, Podgorica, str. 278.

³⁵ Ibid, str. 281.

U Bosni i Hercegovini postoji zakonska regulativa namijenjena novinarima/kama i koje se oni/one trebaju pridržavati, kao i međunarodnih dokumenata *čija* je BiH potpisnica, te dokumenata koji se tiču Statuta i akata Međunarodne federacije novinara (IFJ), kao i članova Vijeća Europe o slobodi izražavanja i informisanja i ljudskim pravima. Jedna od osnovnih vodilja za novinare/ke u BiH jeste Kodeks za štampu i pravila i propisi Regulatorne agencije za komunikacije (RAK) u BiH, te Statut i drugi propisi Udruženja/udruge BH novinari.

U smjernicama za profesionalno novinarsko izvještavanje u BiH³⁶ kreirane su smjernice novinarske etike na osnovu kojih bi mediji trebali profesionalno, istinito, objektivno, redovno i nepristrasno izvještavati i u svom medijskom izvještavanju dostojanstveno tretirati ljudska bića i uzimati ih kao cilj, a ne kao sredstvo.

Važno je naglasiti da Regulatorna agencija za komunikacije ima odobrenje da sankcioniše uočeni govor mržnje (od novčanih kazni do ukidanja TV stanice), dok Vijeće za štampu ima samo savjetodavnu ulogu i može dati preporuke, ali ne i sankcionisati uočeni govor mržnje.³⁷

U **Kodeksu časti u BiH**³⁸ koji je usvojen na Skupštini bh. novinara i novinarki, koja je održana 10.12.2004. godine, navodi se da su novinari i novinarke obavezni/e da brane ljudska prava, dostojanstvo i slobodu, te da uvažavaju pluralizam ideja i mišljenja. Svi članovi/ce Udruženja/udruge BH Novinari obavezni/e su pridržavati se najviših profesionalnih i etičkih načela.

Novinari i novinarke koje u svom radu postupaju po principima Kodeksa, prilikom izvještavanja, obavezni su i dužni poštovati etiku i kulturu dijaloga, uvažavati dostojanstvo i integritet svih osoba, zaštititi intimu pojedinaca i pojedinki od neopravdanog ili senzacionalističkog otkrivanja u javnosti, poštovati pravo na privatni i porodični život, dom, zdravlje, zabranjeno je otkrivanje identiteta djece. Novinari i novinarke trebaju izbjegavati kvalifikacije na osnovu rase, boje kože, vjere, spola ili seksualne orijentacije, fizičkog izgleda ili umanjenih mentalnih sposobnosti ukoliko to nije relevantno za javni interes.

U BiH, **Vijeće za štampu** predstavlja samoreglativno tijelo za štampane i online medije i nevladinu, nepolitičku i neprofitnu organizaciju koja djeluje po principu dobrovoljnog pristupanja štampanih i online medija. Djeluju po principu unaprjeđivanja etičkih i profesionalnih standarda u štampanim i online medijama koji su definisani Kodeksom za štampu i online medije u BiH. Kodeks za štampu i online medije je kreiran na osnovu postojećih evropskih standarda novinarske prakse.

³⁶ Vijeće za štampu vzs.ba, dostupno na dan 10.05.2017. godine:

https://www.vzs.ba/index.php?option=com_content&view=article&id=218&Itemid=9

³⁷ Mandić, M., (2014) *Pojam govora mržnje i njegov uporedno-pravni prikaz sa posebnim osvrtom na Bosnu i Hercegovinu*, Godišnjak Fakulteta pravnih nauka, Godina 4, Banja Luka, pp. 54-67

³⁸ Bhnovinari.ba, dostupno na dan 20.08.2018. godine:

<https://bhnovinari.ba/bs/kodeks-asti-bh-novinara/>

U članu 3. Kodeksa za štampu i online medije u BiH³⁹, koji govori o zabrani huškanja, regulisano je sljedeće:

„Novinari/ke će u svakom trenutku biti svjesni opasnosti koja se javlja kada mediji govorom mržnje podstiču diskriminaciju i netoleranciju.

Imajući u vidu takvu opasnost, novinari će dati sve od sebe kako ne bi huškali i/ili podsticali mržnju i/ili nejednakost na osnovu etničke pripadnosti, nacionalnosti, rase, religije, spola, seksualne orijentacije, fizičke onesposobljenosti ili mentalnog stanja.

Novinari neće ni pod kakvim okolnostima podsticati krivična djela ili nasilje.”

U članu 4. Kodeksa za štampu i online medije regulisana je zabrana diskriminacije:

„Novinari/ke moraju izbjeći prejudicirane i uvredljive aluzije na nečiju etničku grupu, nacionalnost, rasu, religiju, spol, seksualnu opredijeljenost, fizičku onesposobljenost ili mentalno stanje. Aluzije na nečiju etničku grupu, nacionalnost, rasu, religiju, spol, seksualnu opredijeljenost, fizičku onesposobljenost ili mentalno stanje će biti napravljene samo onda kada su u direktnoj vezi sa slučajem o kojemu se izvještava.

Novinari/ke će izbjegavati direktne ili indirektno komentare kojima ličnosti stavljaju u neravnopravan položaj ili ih diskriminišu po osnovi njihovog spola, roda, spolnog identiteta, rodnog identiteta, rodnog izražavanja i/ili seksualne orijentacije.“

Govor mržnje - Iako Krivični zakon BiH, Krivični zakon Federacije BiH, Krivični zakonik Republike Srpske i Krivični zakon Brčko distrikta BiH kažnjavaju govor mržnje, u njima nije precizno definisan govor mržnje nastao digitalnim putem.

„Govor mržnje obuhvata sve oblike izražavanja koji šire, potiču, promovišu ili opravdavaju rasnu mržnju, ksenofobiju, antisemitizam i druge oblike mržnje na temelju netolerancije, uključujući: netoleranciju izraženog agresivnog nacionalizma i etnocentrizma, diskriminaciju i neprijateljstvo prema manjinama, migrantima i ljudima imigrantskog porijekla.“⁴⁰ Govor mržnje se najopćenitije može definisati kao izražavanje koje sadrži poruke mržnje ili netrpeljivosti prema nekoj rasnoj, nacionalnoj, etničkoj, vjerskoj grupi ili njenim pripadnicima. On se može definisati kao svaka komunikacija koja omalovažava osobu ili grupu na osnovu nekih karakteristika kao što su rasa, boja kože, etnička i nacionalna pripadnost, spol, seksualna orijentacija, religija i druge karakteristike. U posljednje vrijeme, govor mržnje obuhvata i govor koji je usmjeren u cilju proizvodnje mržnje i netrpeljivosti putem online medija, a sve češće ovaj pojam obuhvata i netrpeljivost prema različitom političkom i drugom mišljenju kao i nacionalnom i društvenom porijeklu.

39 Kodeks za štampu i online medije Vijeća za štampu u BiH, dostupno na: <https://www.vzs.ba/index.php/vijece-za-stampu/kodeks-za-stampu-i-online-medije>

40 Vijeće ministara EU, Preporuka 97/20

Huškanje – označava, u društvenom smislu, širenje neobjektivnih izvještaja sa svrhom ocrnjivanja, te podsticanje širenja mržnje protiv osoba, države, skupina ili naroda.⁴¹ Vijeće za štampu u BiH u članu 32. Kodeksa za štampu i online medije u BiH ističe: „Štampa će u svakom trenutku biti svjesna opasnosti koja se javlja kada mediji namjerno ili nenamjerno podstiču diskriminaciju i netoleranciju. Imajući u vidu takvu opasnost, štampa će dati sve od sebe kako ne bi huškala i/ili podsticala mržnju i/ili nejednakost na osnovu etničke pripadnosti, nacionalnosti, rase, religije, spola, seksualne orijentacije, bilo koje fizičke ili mentalne bolesti ili onesposobljenosti. Štampa neće ni pod kakvim okolnostima podsticati krivična djela ili nasilje.“

Kako bi se zaštitila sloboda govora, ali sloboda govora koja ne ugrožava tuđe slobode, usvojena je Evropska konvencija o zaštiti ljudskih prava i sloboda.⁴² Član 10. ove Konvencije glasi: „Svako ima pravo na slobodu izražavanja. Ovo pravo uključuje slobodu mišljenja i slobodu primanja i prenošenja informacija i ideja, bez miješanja javne vlasti i bez obzira na granice. Ovaj član ne sprječava države da zahtijevaju dozvole za rad od radio, televizijskih i filmskih kompanija. Ostvarivanje ovih sloboda, budući da uključuje obaveze i odgovornosti, može podlijevati takvim formalnostima, uvjetima, ograničenjima ili sankcijama predviđenim zakonom i koje su neophodne u demokratskom društvu u interesu nacionalne sigurnosti, teritorijalnog integriteta ili javne sigurnosti, sprječavanja nereda ili zločina, zaštite zdravlja i morala, ugleda ili prava drugih, sprječavanja širenja povjerljivih informacija ili u interesu očuvanja autoriteta i nepristrasnosti sudstva.“ Ovaj član ukazuje na sličnost slobode govora i političke korektnosti, jer cilj političke korektnosti jeste istina.

Jezični stručnjak Martin Wengeler tvrdi da jezik ne odražava samo stvarnost, nego je i oblikuje. On ističe: „Nije svejedno kako se nazivaju određene grupe ljudi. S novim izrazima se gube negativne konotacije. Jezik je važan za identitet pojedinca što znači da bi oni koji se smatraju diskriminirani određenim izrazima trebali biti uključeni u raspravu o njima i njihovoj eventualnoj zamjeni nekim drugim, neutralnim izrazima.“⁴³

⁴¹ Zakon o zabrani diskriminacije, „Službeni glasnik BiH“, broj 59/09

⁴² Konvencija o zaštiti ljudskih prava i osnovnih sloboda, Rim, 4. novembra 1950. potpisnice su Vlade članice Vijeća Evrope; usvojena je uzimajući u obzir Opću deklaraciju o ljudskim pravima koju je Generalna skupština Ujedinjenih naroda proglasila 10. decembra 1948. godine

⁴³ Dw.com, dostupno na dan 05.04.2017. godine na: <http://www.dw.com/hr/politi%C4%8Dka-korektnost-koje-rije%C4%8Di-su-tabu/a-16589394>

REZULTATI EMPIRIJSKOG ISTRAŽIVANJA ANALIZE ONLINE MEDIJA

Empirijsko istraživanje ovog rada obuhvatilo je analizu tri online medija: klix.ba, nezavisne.com i bljesak.info za period od šest mjeseci (od januara do jula 2018. godine). Analizirani mediji obuhvataju kompletnu geografsku rasprostranjenost BiH (dva entiteta – Federacije BiH i Republike Srpske i Brčko distrikta BiH). Čitanost navedenih medija je vrlo zastupljena u BiH i na vodećim su mjestima prema rang listi www.alexacom.

U svrhu što jasnije sadržajne različitosti navedenih portala, u nastavku istraživanja ćemo kratko predstaviti opis portala, koji je javno dostupan i naveden u impressumu na njihovoj web stranici u kojem se nalazi kratak historijski pregled nastanka portala i područje njihovog djelovanja. Osim dostupnih informacija, o svakom portalu ćemo dati i kratak stručni osvrt u smislu dostupnosti pretraživanja informacija za potrebe ovog istraživanja.

Klix.ba - najposjećeniji internet medij u BiH. Portal je nastao u oktobru 2000. godine kao Sarajevo-x.com, da bi u aprilu 2012. godine promijenio ime u Klix.ba s ciljem, kako regionalnog, tako i sadržajnog razvijanja. Kroz 17 godina, Sarajevo-x.com/Klix.ba je od osnivanja konstantno rastao kako je rastao i broj internet korisnika/ca u BiH. Klix.ba uvijek nastoji tačno, objektivno i pravovremeno informisati svoje čitaoce o svim aktuelnostima iz svih sfera života, poštujući postulate novinarske profesije i profesionalne standarde. Portal svojim tekstovima ukazuje na aktuelne probleme u različitim oblastima, s ciljem pozitivnih društvenih promjena, ali prije svega afirmiše pozitivne vrijednosti, ljude i događaje koji doprinose stvaranju zdrave i pozitivne atmosfere u društvu. Klix.ba je jedan od malobrojnih portala u Bosni i Hercegovini koji ima profesionalnu redakciju po uzoru na tradicionalne medije, dopisnike/ce u svim većim gradovima BiH, proizvodi vlastiti sadržaj ili ga legalno kupuje od novinskih i foto agencija. Danas se na Klixu objavi oko 150 vijesti dnevno. Klix.ba se predstavlja kao nezavisni internet medij u Bosni i Hercegovini. Važno je napomenuti da je za potrebe ovog istraživanja bilo moguće istraživati objavljene tekstove po ključnim riječima marginalizovanih grupa o kojima se istraživalo. Preglednost tekstova je bila prilično jasna. Tekstovi su bili lahko dostupni za pronaći i komentari su bili otvoreni za čitanje. Sadržaj tekstova je prilično raznovrstan, od vijesti iz svijeta do „domaćih“ vijesti iz svih dijelova BiH.

Nezavisne.com - Internet medij www.nezavisne.com jedan je od prvih internet servisa vijesti u regionu sa 18 godina dugom tradicijom profesionalnog novinarstva ne samo u Bosni i Hercegovini već i u regiji i sa preko 5.500.000 posjetilaca/teljki na mjesečnom nivou i preko 20.000.000 otvorenih strana nalazi se u samom vrhu internet medija. U proteklom periodu su Nezavisne novine bile te koje su pokrenule i promovisale demokratski pristup i objektivnost u svim domaćim medijima. Upravo su zbog te otvorenosti svoje čitaoce/teljke pronašli u svim generacijama, a naročito među mladima. Nezavisne novine navode za sebe da su na tržištu Bosne i Hercegovine prepoznatljive kao najobjektivnije novine koje nerijetko imaju pokretačku ulogu u društvenom, političkom i sportskom životu. Za potrebe ovog istraživanja nije bilo moguće istraživati tekstove o marginalizovanim grupama uz pomoć ključnih riječi kao jednog od korisničkih alata za pretraživanja, nego se radilo retrospektivno istraživanje po danima za navedeni period. Komentari nakon svakog teksta su bili dostupni za analizu i čitanje. Tekstovi koji dominiraju na ovom portalu su političkog sadržaja, najčešće koncipirani na entitetskom nivou dešavanja između Federacije BiH i Republike Srpske. Ostale vijesti su zastupljene, ali u znatno manjem intenzitetu.

Bljesak.info - Bljesak.info je počeo s radom 2001. godine s idejom da svojim čitaocima/teljicama na najbrži način prezentuje najnovije informacije iz Mostara. U daljnjem je radu proširio svoje izvještavanje na šire područje tako da danas donosi informacije iz čitave BIH i svijeta. Bljesak.info polaže autorska prava na sve vlastite sadržaje (tekstualne, vizualne i audio materijale, baze podataka i programerski kod). Osim autorskog sadržaja portala, na Bljesku se objavljuju i agencijske vijesti, vijesti iz drugih medija, cjelovite ili djelomično navedene, i kao takve predstavljaju autorsko vlasništvo navedenih medija. Korisnicima/cama portala Bljesak.info strogo je zabranjeno: objavljivanje, slanje i razmjena sadržaja koji krše postojeće domaće i/ili međunarodne zakone, sadržaja koji je uvredljiv, vulgaran, prijeteći, rasistički ili šovinistički, objavljivanje, slanje i razmjena informacija za koje posjetilac/teljica zna ili pretpostavlja da su lažne, a čije bi korištenje moglo nanijeti štetu drugim korisnicima/cama - lažno predstavljanje, odnosno predstavljanje u ime druge pravne ili fizičke osobe - svjesno objavljivanje, slanje i razmjena sadržaja koji sadrži viruse ili slične računalne datoteke ili programe načinjene u svrhu uništavanja ili ograničavanja rada bilo kojeg računalnog softvera i/ili hardvera i telekomunikacijske opreme - prikupljanje, čuvanje i objavljivanje osobnih podataka drugih posjetilaca/teljki portala i korisnika/ica. Bljesak.info nije ni na koji način odgovoran za sadržaje koje objavljuju posjetioci/teljice i čitaoci/teljke. Ukoliko postoji opravdani razlog da se neki komentari ili tekstovi uklone, potrebno je obavijestiti administratora. Bljesak.info navodi da će po utvrđivanju opravdanosti eventualne prijave u razumnom roku ukloniti sadržaje korisnika/ca koji/e nisu u skladu s važećim zakonima. Registrovanjem na portal Bljesak.info korisnik/ca stiče određena prava koja nemaju drugi posjetioci/teljke portala. Za sve objavljene sadržaje pod pojedinim korisničkim imenom odgovoran je isključivo korisnik/ca koji ga koristi. Bljesak.info zadržava pravo ukinuti ili uskratiti mogućnost korištenja korisničkog računa i/ili jedne ili više usluga za koje je korisnik/ca registrovan, bez prethodne najave i/ili objašnjenja. Bljesak.info ne snosi odgovornost za štetu nastalu ukidanjem korisničkog računa i/ili jedne ili više usluga za koje je korisnik/ca registrovan/a. Kao što je već navedeno, komentari nakon analiziranih tekstova nisu bili dostupni jer je proces registracije zahtijevao lične podatke osobe, a s obzirom da je svrha pregleda komentara njihova analiza, registracija nije izvršena. Sadržaj objavljenih tekstova je prilično raznovrstan i njihov pregled nije bio zahtjevan. Dostupnost analiziranih tekstova bila je moguća uz pomoć ključnih riječi.

Za potrebe ovog istraživanja analizirana su ukupno 154 teksta za ukupno pet marginalizovanih grupa koje su se analizirale u sva tri pomenuta online medija.

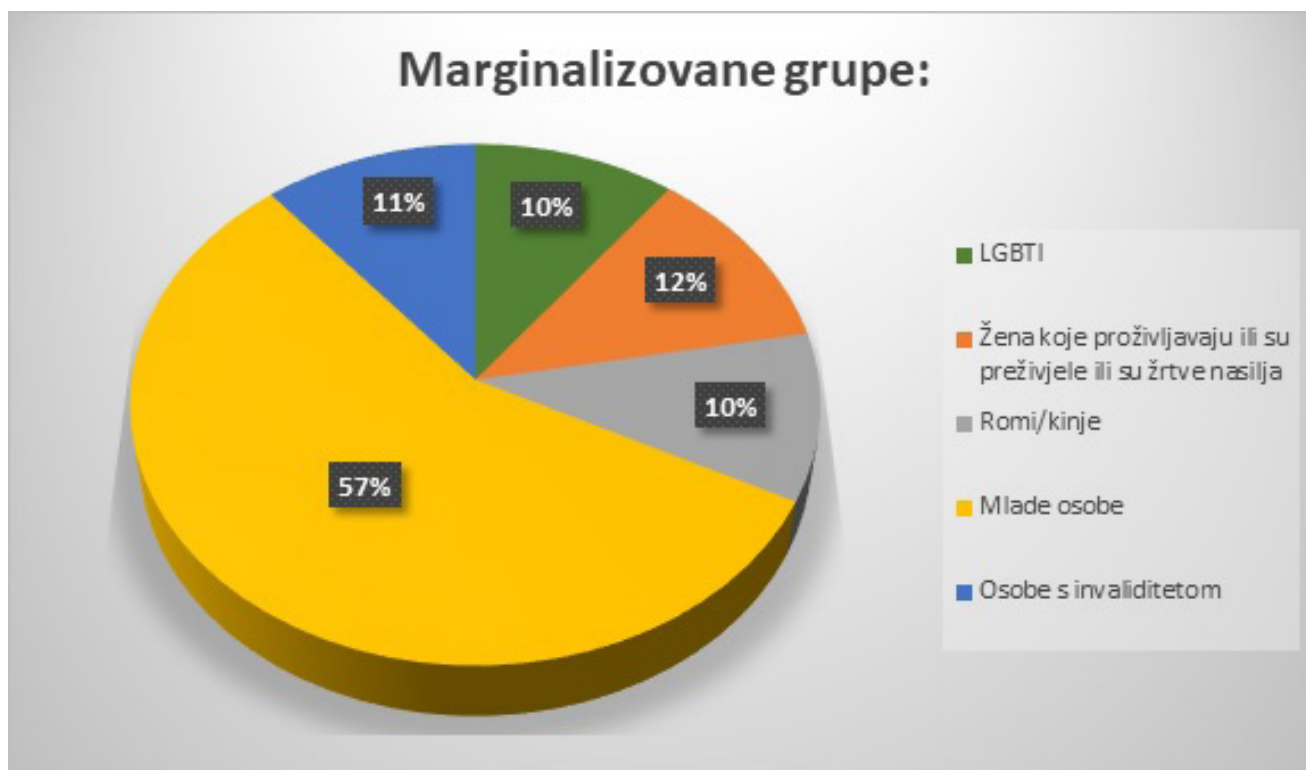
Nepostojanje marginalizovanih grupa u online medijima – Segregacija marginalizovanih

U prvom dijelu analiziranih online medijskih tekstova u kojem smo se služile varijablama koje su definisale osnovne informacije u tekstu, pronađeno je samo 154 teksta na sva tri analizirana portala koja govore o marginalizovanim grupama. Međutim, mediji podjednako ne izvještavaju i unutar marginalizovanih grupa pa tako imamo 87 tekstova koji govore o mladima, 18 tekstova koja stavljaju u fokus žene koje se nalaze u situaciji nasilja ili su izašle iz situacije nasilja, 17 tekstova koji stavljaju fokus na osobe s invaliditetom, 16 tekstova koja stavljaju fokus na LGBTI i 16 tekstova koja stavljaju fokus na Rome/kinje.

Da bismo dobile/i jasnu sliku o tome koliko mediji ne izvještavaju o marginalizovanim grupama u javnom prostoru, poređenja radi, uzećemo statistiku (samo jednog portala) u kojem je klix.ba naveo da objavljuje, u prosjeku, 150 tekstova dnevno, što predstavlja 27.150 tekstova u periodu od 181 dana (šest mjeseci) u odnosu na objavljena 154 teksta (0,65% zauzimanja medijskog prostora) o marginalizovanim grupama. Postotak zastupljenosti pet marginalizovanih grupa u tri online medija je manji od 0,56%.

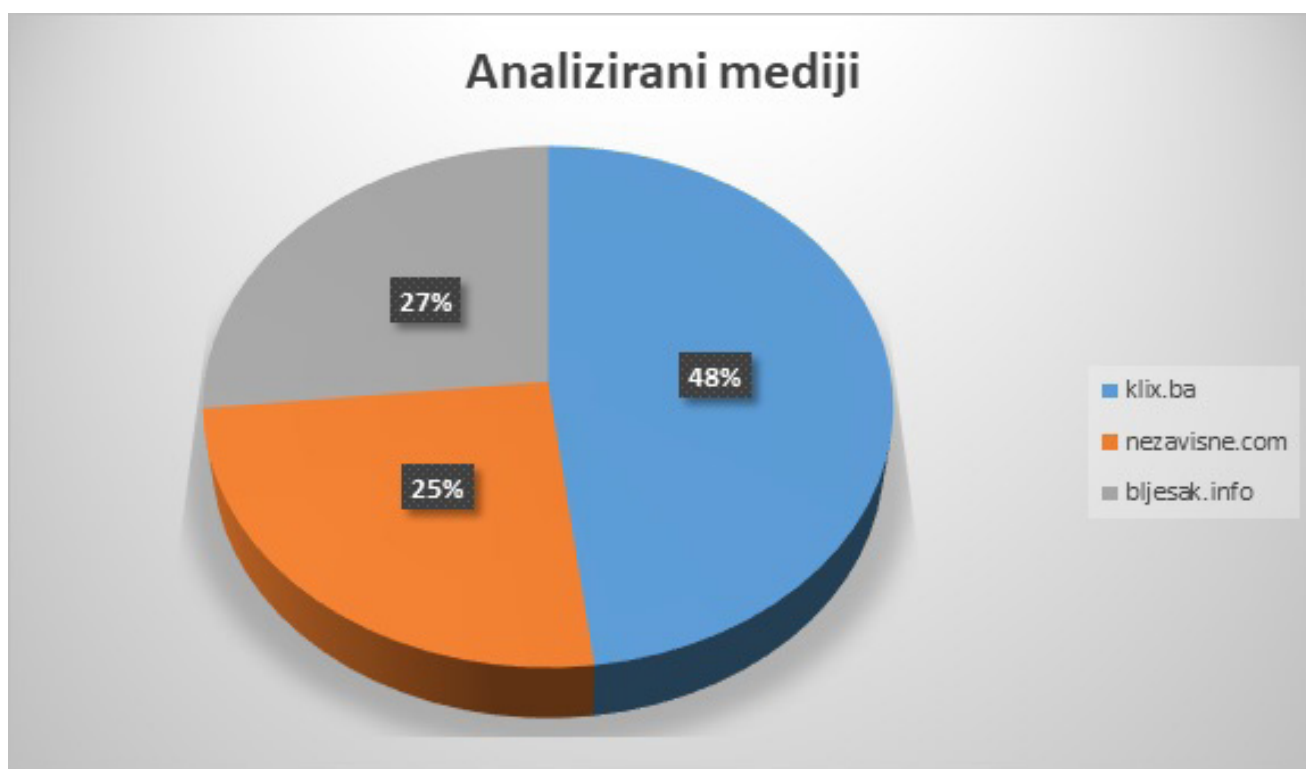
Broj tekstova o marginalizovanim grupama jasno govori o medijskoj segregaciji marginalizovanih grupa jer jedna od obaveza medija definisana Kodeksom je redovno i objektivno medijsko izvještavanje. Mediji bi trebali da pokazuju šta se trenutno dešava u društvu i ako nema marginalizovanih grupa u medijima, zaključak jeste da onda marginalizovane grupe ne postoje, što nije tačno. Zato je važno da sve marginalizovane grupe ravnopravno i pod jednakim uvjetima mogu da „okupiraju“ medijski prostor. Nažalost, primjer medijske politike koja odlučuje koje će vijesti prezentovati javnosti, pokazuje da na nju utiču mnogi lični interesi, lična uvjerenja, predrasude, vanjski interesi, kapitalizam itd. Pod kapitalizmom podrazumijevamo novac, a novac donose senzacije i kršenje ljudskih prava. Zarad finansijske dobiti kreira se tržište koje traži određene informacije koje će se prodati.

Ilustracija 1: Marginalizovane grupe

Kao što se vidi iz prethodne ilustracije, sva tri analizirana portala su najviše pisala o marginalizovanoj grupi *mlade osobe* što se odnosi na ukupno 57 % analiziranih tekstova, dok se o marginalizovanim grupama *LGBTI populacija* i *Romi/kinje* izvještavalo najmanje, to jest 10 % analiziranih tekstova se odnosi na ovu populaciju.

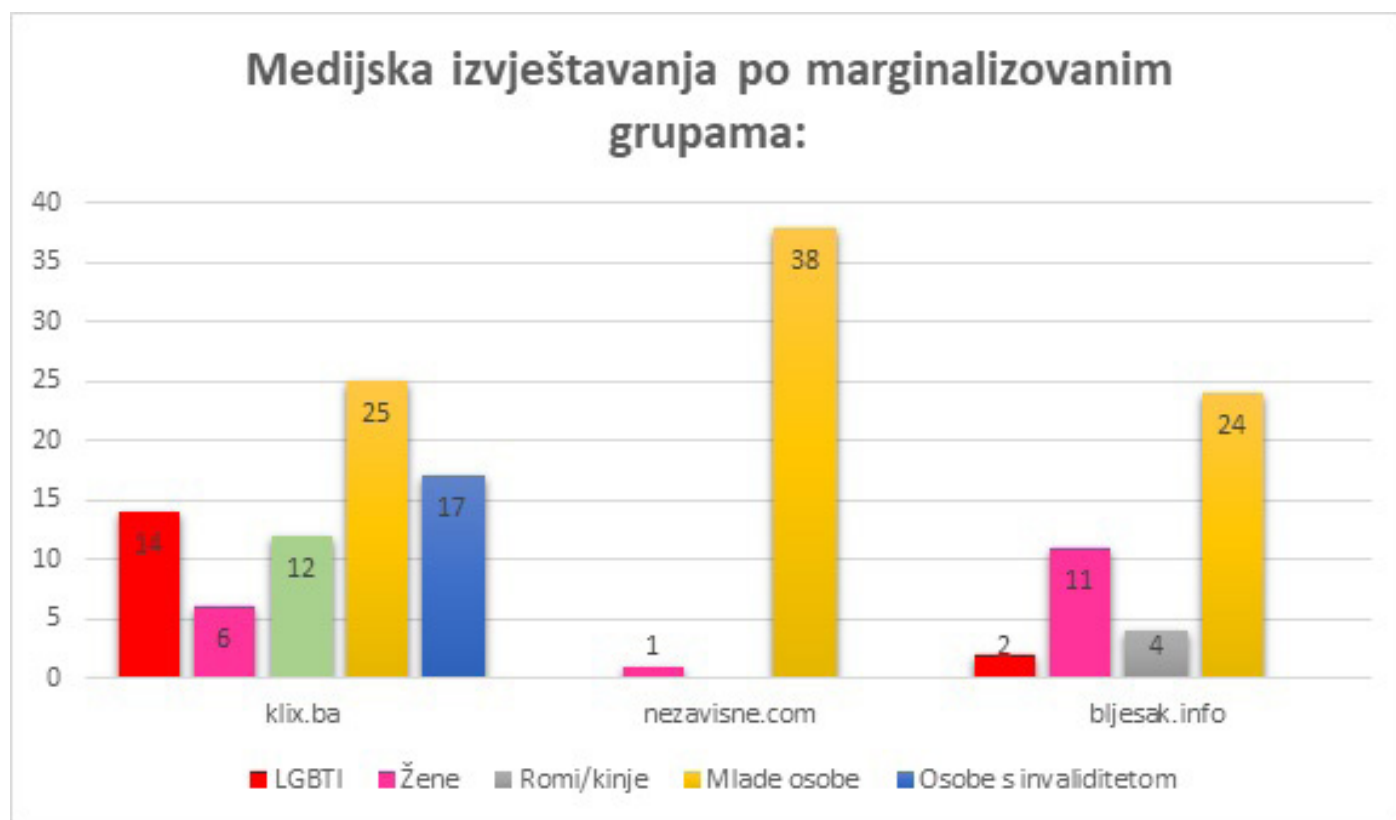
Ilustracija 2: Analizirani mediji

Kao što se može primijetiti iz prethodne ilustracije, klix.ba je imao najviše objavljenih tekstova o marginalizovanim grupama koje su analizirane u ovom istraživanju, ukupno 48 %, dok su nezavisne.com imale najmanje medijskih izvještaja o marginalizovanim grupama i to ukupno 25%. Najviše medijskih izvještaja nezavisne.com su imale o marginalizovanoj grupi *mlade osobe*, jer se desila specifična situacija tokom analiziranog perioda - slučaj Dragičević⁴⁴ o kojem se izvještavalo više mjeseci tokom perioda analize. Ovaj slučaj je dobio posebnu medijsku pažnju tim više što su u njega uključeni i određeni predstavnici/ce vlasti Republike Srpske, a sam proces tuženja i suđenja se aktivno odvijao nekoliko mjeseci o čemu su sva tri medijska portala izvještavala, ali nezavisne.com posebno, obzirom da se i slučaj desio na prostoru Republike Srpske.

Ukoliko posmatramo pojedinačno svih pet marginalizovanih grupa i izvještavanja o njima u sva tri navedena medija, intenzitet medijskog izvještavanja je izgledao ovako:

Ilustracija 3: Medijska izvještavanja po marginalizovanim grupama:

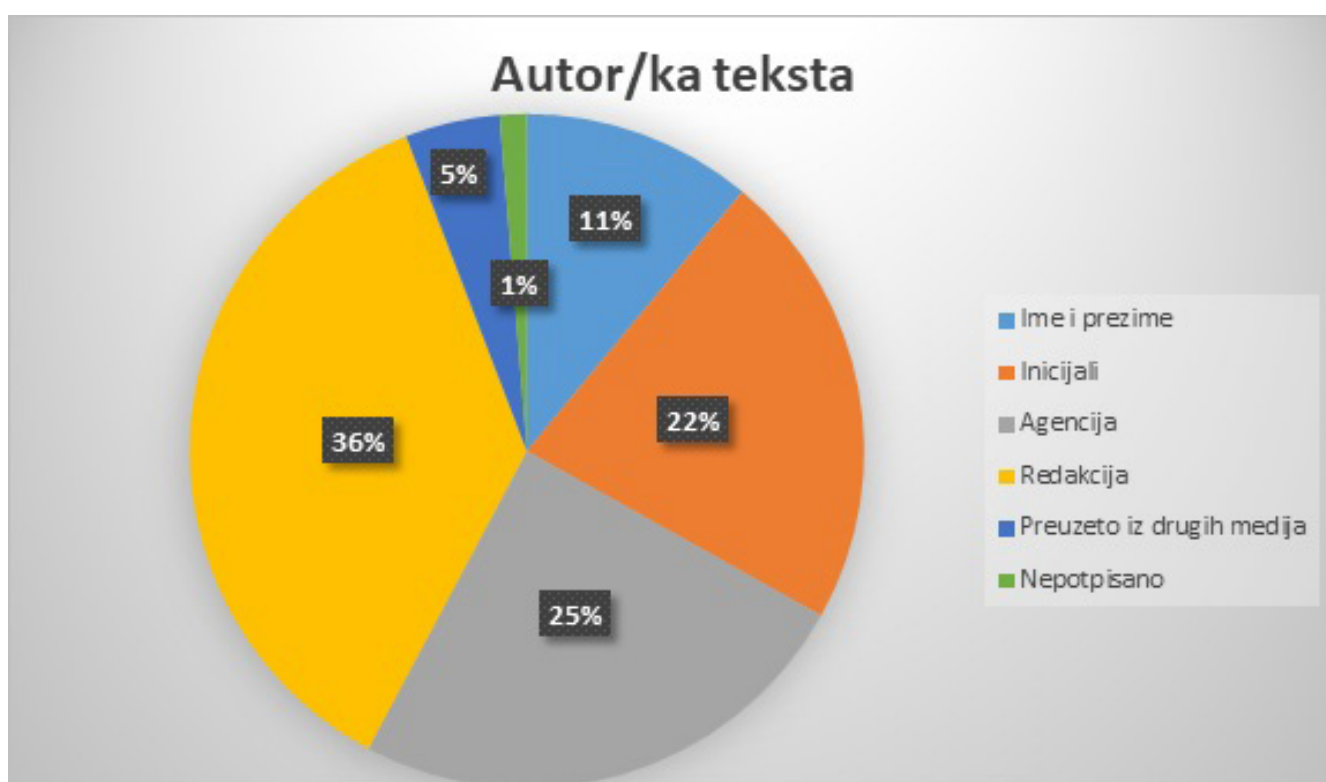
Iz prethodne ilustracije može se zaključiti da klix.ba izvještava o svih pet analiziranih marginalizovanih grupa, zatim bljesak.info o četiri analizirane marginalizovane grupe, dok nezavisne.com samo o dvije analizirane marginalizovane grupe. Kao što se vidi marginalizovana grupa *mlade osobe* ima najviše medijskih izvještaja u sva tri medija. Ostale marginalizovane grupe zavise od medija do medija.

⁴⁴ Beživotno tijelo 21-godišnjeg Davida Dragičevića pronađeno je 24. marta na ušću Crkvine u Vrbas u Banjoj Luci. Iako je policija u prvim informacijama sumnjala u zadesnu smrt, porodica to ne prihvata i smatra da je ubijen...

U drugom dijelu analiziranih online medijskih tekstova u kojem smo se služile varijablama koje se odnose na tehnički opis teksta, došle smo do zaključka da online mediji teže profesionalnom medijskom izvještavanju kada izvještavaju o marginalizovanim grupama, ali samo 11% od 154 teksta je potpisano s imenom i prezimenom novinara/ke. Analiza tekstova je pokazala da mediji kada izvještavaju o marginalizovanim grupama korektno i profesionalno izvještavaju, ali kako se rijetko izvještava može se smatrati da se radi o pojedincima/kama koji su senzibilizovani, dok drugima nije u interesu da izvještavaju o marginalizovanim grupama.

U ilustraciji koja slijedi može se vidjeti da je većina medijskih izvještaja o marginalizovanim grupama bila potpisana kao redakcija, njih 36 %, dok je 1 % medijskih izvještaja nepotpisano, a svega 11% medijskih izvještaja je potpisano s imenom i prezimenom novinara/ke. Da li je ovo slučaj samo kada su u pitanju marginalizovane grupe ili se odnosi i na ostale medijske izvještaje nije poznato jer bi to zahtijevalo posebnu analizu kompletnog medijskog sadržaja.

Ilustracija 4: Autor/ka teksta

Analizirajući naslove tekstova, njih 99% su informativnog sadržaja, dok je 1% tekstova ekspresivnog, odnosno senzacionalističkog sadržaja, gdje se u prvom naslovu stavlja fokus na žrtvu, a ne na počinioca/teljku zločina, na bilo koji segment u tekstu koji bi mogao povećati čitanost teksta, a drugi naslov se fokusira na povratnu reakciju javnosti kao glavnu atrakciju cijelog događaja.

Primjeri iz istraživanja:

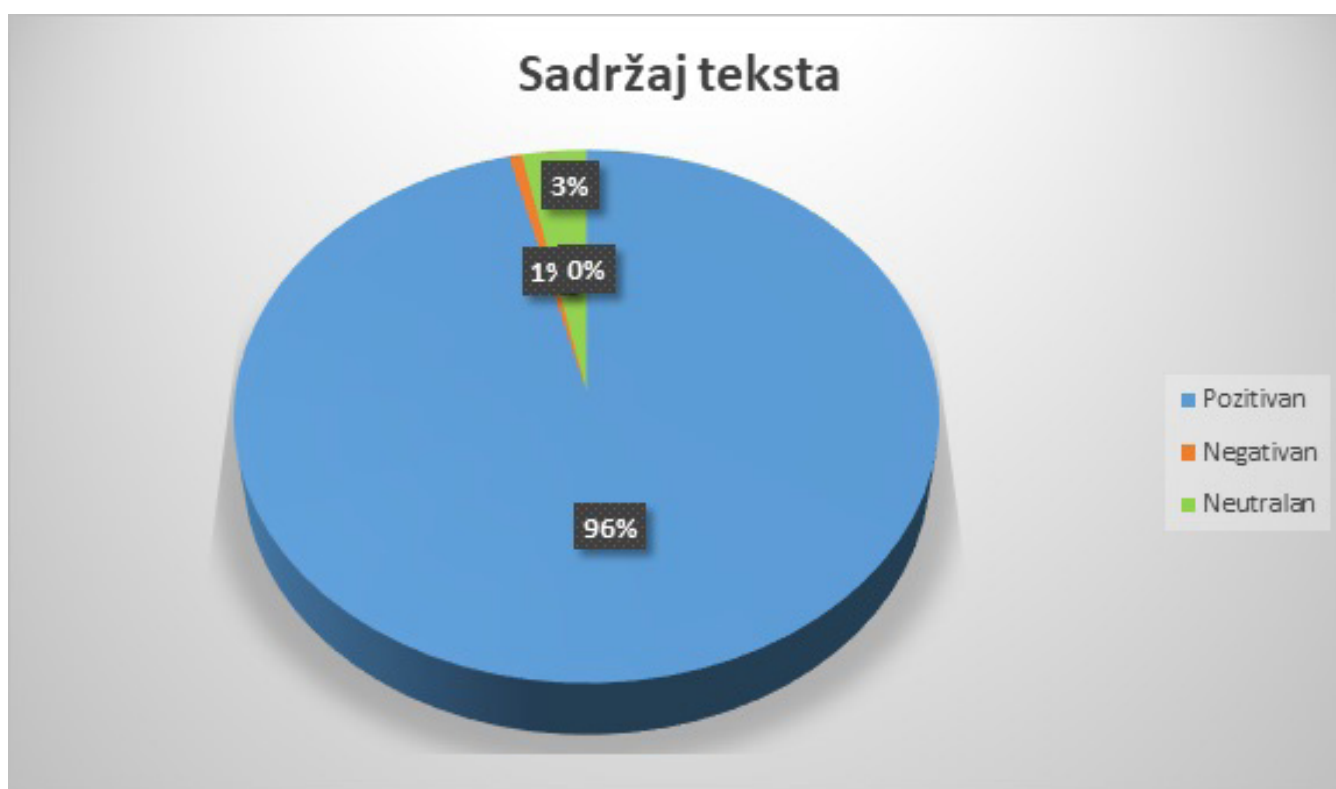
- „Detalji tragedije kod Srebrenika: U ženu ispalio tri metka pa joj nožem nanio povrede po vratu.“
- „Djevojke s LGBT zastavama privukle pažnju pred sarajevskom Zetrom.“

Rutović senzacionalan pristup informisanju objašnjava na način da savremeno društvo medijima sve više poništava standarde društveno civilizovane komunikacije uspostavljajući logiku konkurentskih odnosa, gdje je informacija „dobra“ samo ako se dobro i prodaje. Tako imperativ savremenih medija postaje sve više „šokiranje“ a sve manje informisanje javnosti, utičući na taj način na svojevrsnu desenzibilizaciju javnosti prema čovjeku. Takva medijska kultura ne reprezentuje stvarnost već je kreira, uzurpirajući istu javnu sferu kao brisani prostor slobodan za medijske eksperimente.⁴⁵

Može se reći da je u ovom istraživanju bilo prilično malo senzacionalističkih naslova kojima je svrha privlačenje pažnje čitalaca/teljki, ali ukoliko bi se radila analiza kompletnog medijskog sadržaja i svih rubrika svakako bi slika bila drugačija, obzirom da postoje određene rubrike koje imaju samo senzacionalističku namjenu kao što su Lifestyle, Crna hronika i druge.

Kada je u pitanju sadržaj teksta, u ovom istraživanju situacija je slična kao i sa udjelom senzacionalizma. Naime, 96% analiziranih medijskih tekstova su pozitivnog sadržaja, dok je 1% tekstova negativnog medijskog sadržaja, što se može vidjeti u ilustraciji ispod teksta.

Ilustracija 5: Sadržaj teksta

Negativan medijski sadržaj je definisan kao senzacionalistički ili stereotipan prema određenoj analiziranoj marginalizovanoj grupi.

Primjer negativnog medijskog sadržaja iz istraživanja:

- „Iznoseći detalje nemilog događaja, Arnautović nam je kazao da je prilikom ubistva osumnjičeni koristio pištolj iz kojeg je prema nesretnoj ženi ispalio najmanje tri metka. Također je upotrijebio i nož kojim je žrtvi nanio povrede u predjelu vrata.“

Svaki od analiziranih tekstova je imao i fotografiju uz tekst. Od toga 94% fotografija je dodatno objašnjavalo

⁴⁵ Rutović, Ž. (2011) *Digitalni demos*, Grafo Crna Gora, Podgorica, str. 263.

tekst, a 6% fotografija nije imalo veze sa tekstem. Ni jedna fotografija nije producirala stereotipe.

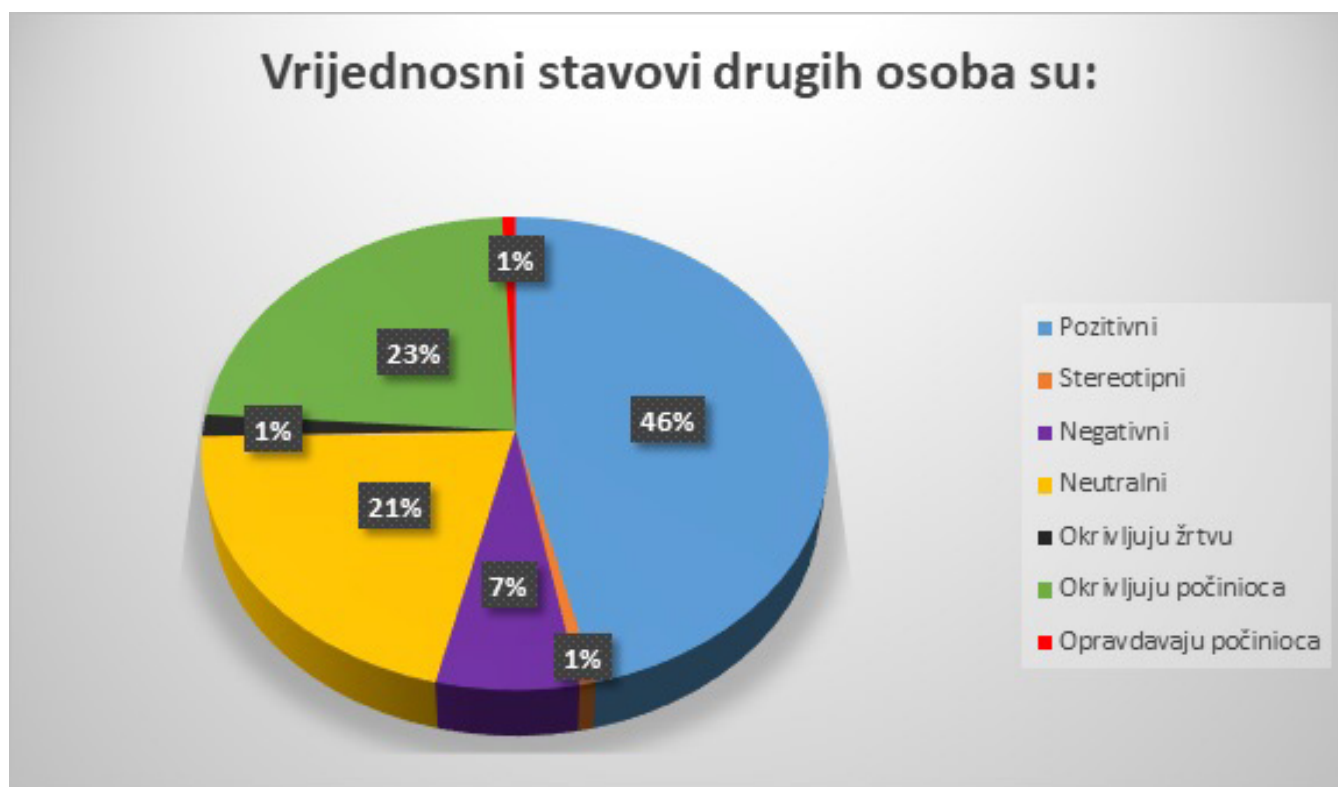
Kada su u pitanju stavovi autora/ke u tekstu, 1% analiziranih medijskih tekstova je djelimično sadržavao stavove autora/ke i oni su bili stereotipni.

Primjer stereotipnog stava autora/ke u medijskom tekstu:

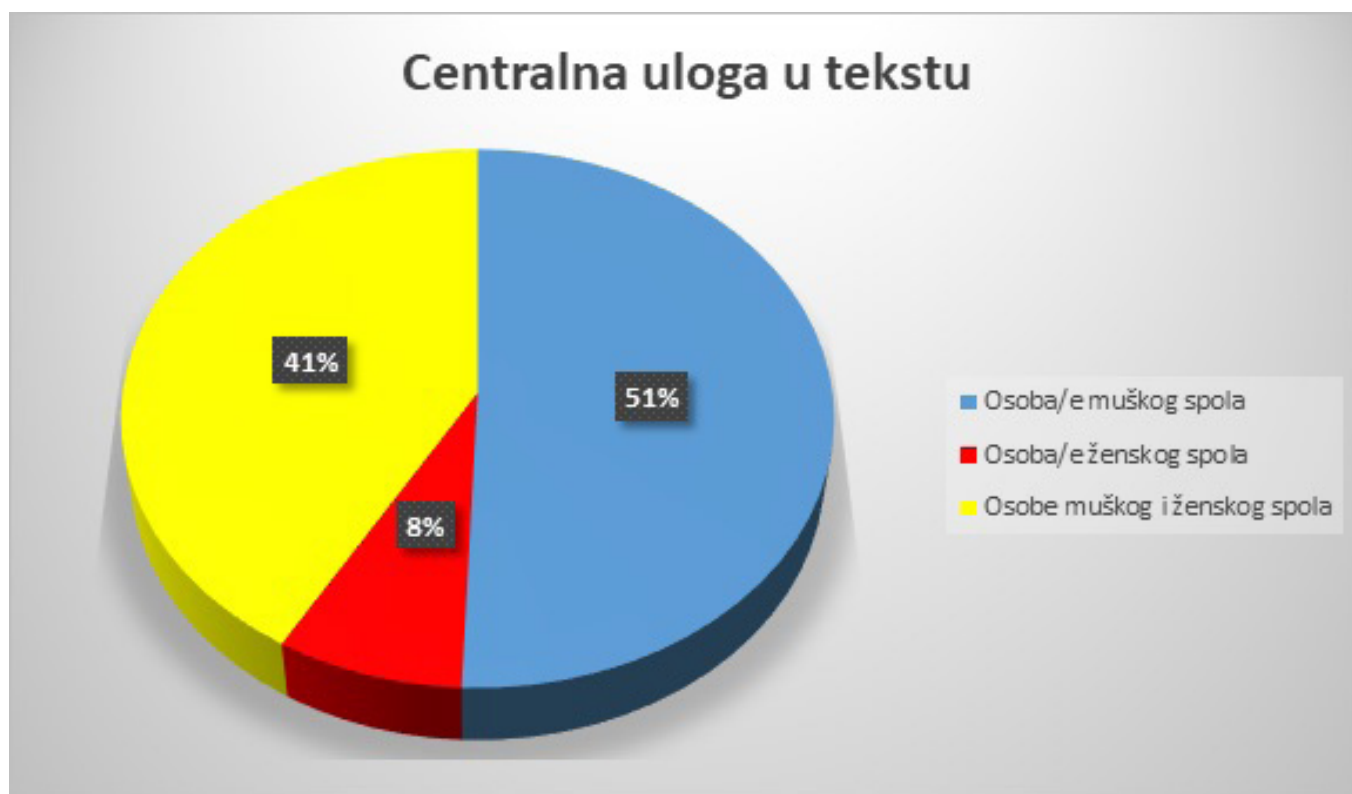
- „Hadin s Alzinom ima dvije kćerke, jedna je završila četvrti razred osnovne škole, a drugoj su tek četiri godine i majka im itekako nedostaje.“

Međutim, kada su u pitanju vrijednosni stavovi drugih osoba u analiziranim tekstovima situacija je znatno drugačija, tako da 87% analiziranih tekstova sadrži vrijednosne stavove drugih osoba, dok 13% tekstova ne sadrži vrijednosne stavove o marginalizovanim grupama. Vrijednosni stavovi drugih osoba (87%) su podijeljeni u nekoliko kategorija i većinom su pozitivni što čini 46%, a ostale kategorije se mogu vidjeti u ilustraciji ispod teksta.

Ilustracija 6: Vrijednosni stavovi

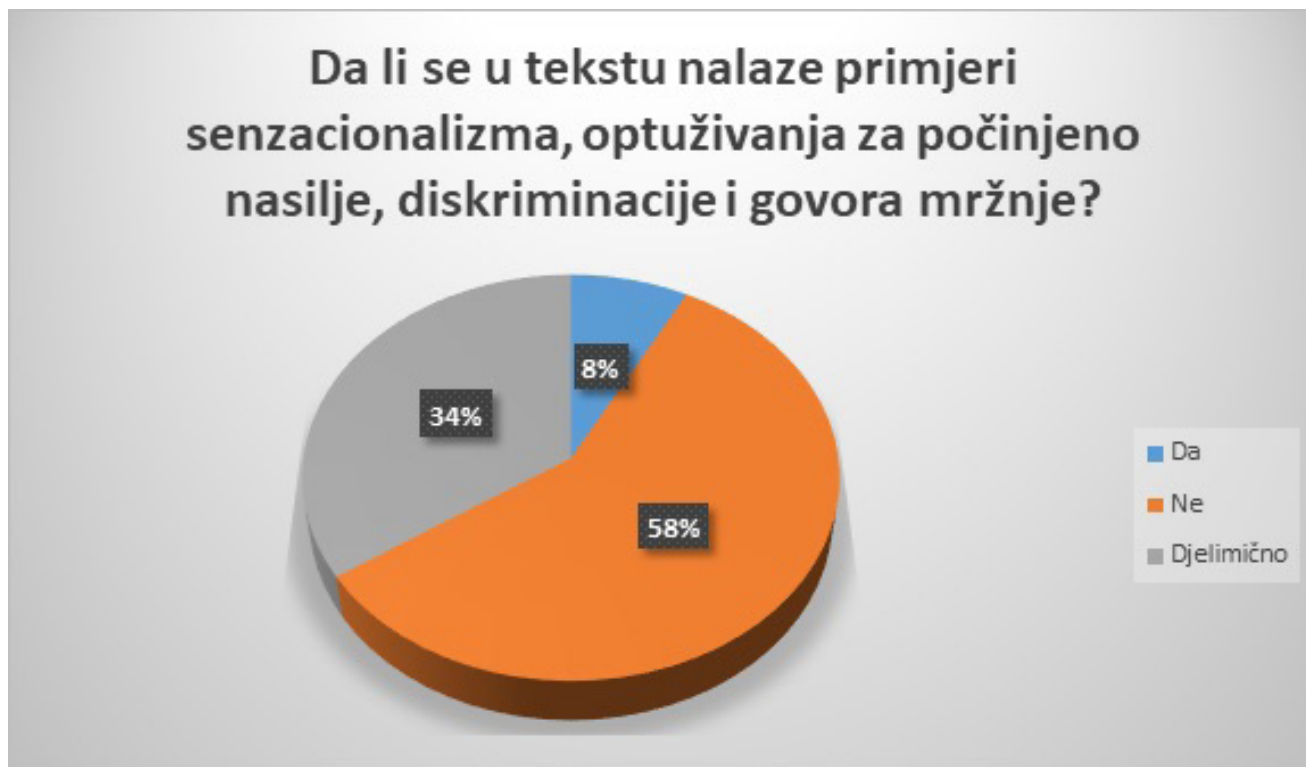
Kada govorimo o centralnoj ulozi u tekstu, većinom su zastupljene osobe muškog spola, 51%. Razlog tome je što su analizirani period obilježila dva događaja o kojima se aktivno izvještavalo nekoliko mjeseci, a to su slučaj Dragičević i slučaj Memić. Naime, radi se o dvojici mladića koji su ubijeni i njihovi slučajevi su medijski zabilježeni upravo u periodu analize medijskog sadržaja za ovo istraživanje.

Govor mržnje i pozivi na nasilje koji su prisutni u javnom govoru

U trećem dijelu provedene analize koja govori o vrijednosnim stavovima drugih osoba koje se navode u članku, dolazimo do zaključka da je prisutan govor mržnje i poziv na nasilje u velikim razmjerama. Kada govorimo o medijskom online izvještavanju prisutan je politički korektan govor. Politički korektan govor predstavlja izbjegavanje naziva i fraza koje u sebi sadrže stereotipe i bude predrasude ili bi mogle biti uvredljive za pripadnike/ce različitih marginalizovanih grupa i često se odnose na spol, rod, dob, seksualnu orijentaciju, nacionalnost, vjeroispovijest i sl. Analiza rezultata monitoringa online medija je pokazala da su medijski tekstovi sadržavali politički korektne termine i samim tim u tekstovima je izbjegnuto „etiketiranje“ pripadnika/ca marginalizovanih grupa, te se unutar medijskih tekstova izbjegla diskriminacija i omalovažavanje od osoba koje su pisale te tekstove. Međutim, to ne znači da se u svim tekstovima nalazio politički korektan govor, jer u tekstovima je prisutan diskurs intervjuisanih osoba u kojima je znao biti prisutan senzacionalizam, diskriminacija, vrijeđanje i omalovažavanje. Riječi koje se koriste s namjerom da se neko uvrijedi i omalovaži, ustvari vode do *govora mržnje*.

S druge strane, primjeri govora mržnje su prisutni u dijelovima gdje javnost ima mogućnost da komentariše tekstove na online portalima.

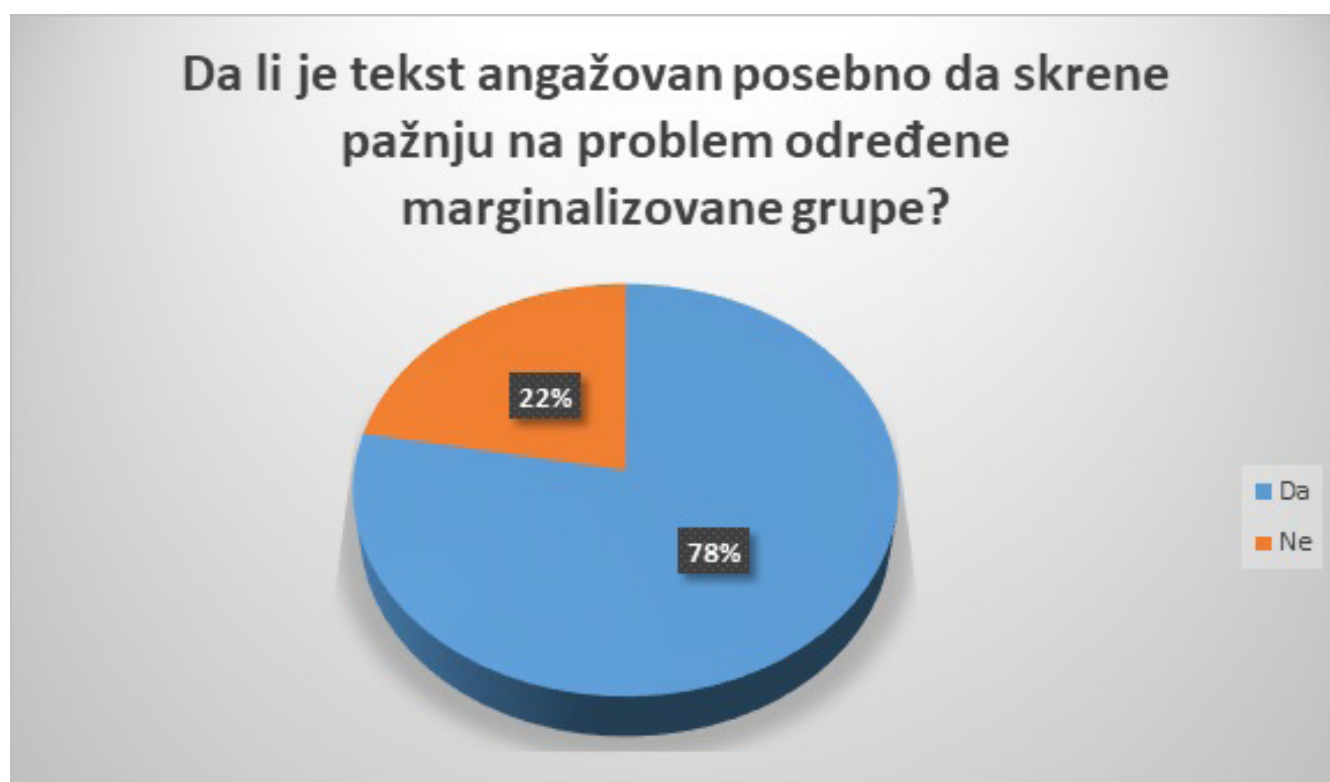
Iz prethodne ilustracije u 8% tekstova se nasilje opravdava, dok je u 34% tekstova djelimično opravdano nasilje. Važno je objasniti da su ovi primjeri većinom vezani za slučaj Dragičević i Memić gdje su roditelji ubijenih mladića optuživali predstavnike/ce lokalne vlasti da su učestvovali/e u prikrivanju dokaza o smrti mladića, a s druge strane predstavnici/ce vlasti su se opravdavali/e da oni/e nemaju veze sa ubistvima mladića. Zbog toga je određeni broj tekstova sadržavao djelimično ili apsolutno opravdavanje nasilja, u ovom slučaju ubistva.

Primjeri iz istraživanja gdje se nasilje opravdava u potpunosti ili se djelimično opravdava ili se na njega ne reaguje adekvatno:

- “Ubili ste mi sina, imao sam troje djece. David je bio samo moj. Ugasili ste mi svijeću, sjeme ste mi zatrli”, poručio je Dragičević.
- “Ja ne znam da je ijedan Rom kažnjen zato što nije upisao dijete u školu. Zar to nije diskriminacija? Imamo slučaj gdje je naš centar za socijalni rad pokrenuo postupak oduzimanja djeteta zbog zanemarivanja. Nije prošlo pet dana, četvoro djece je upisano u školu. Dakle, ima država mehanizme, ima zakone, samo ih treba početi primjenjivati. Policija mora preuzeti ulogu koju ima, mora biti ta koja će djecu i roditelje maknuti sa ulice i podnijeti kaznu za roditelje. Čitav nam je sistem klimav, ali ima stvari koje, kada bi se počele primjenjivati, bi toj djeci olakšale život”, zaključuje Andrić.
- “Javno tvrdim da je moj sin mučen i ubijen. Ovo tvrdim sa svim dokazima i saznanjima koje sam prikupio. Evo stravične istine s kojom smo se majka Suzana i ja morali suočiti. Nadam se da više nikad nijedan roditelj neće izgubiti svoje dijete”, rekao je Dragičević.
- “Ovo je odvratna vijest i laž koja se upravo pojavila na BN televiziji i to namjerno prije večerašnjeg okupljanja u 18.00 časova”, rekla je Cvijanovićeva u Narodnoj skupštini.

- *Više od 30 puta Muriz Memić obraćao se VSTS-u tražeći sastanak kako bi iznio sve nepravilnosti u radu Tužilaštva KS koje vodi slučaj smrti njegovog sina zbog koje se sudi Ljubi Seferoviću i njegovom ocu Bekriji. Memić će se 22. maja nakon ročišta sa svojim advokatom Ifetom Feragetom uputiti u VSTS.*
- *“Ovo danas nema veze sa tim. Mislim da on naš konstruktivan pristup i potpuno opredjeljenje da se do kraja utvrdi istina o slučaju Dragičević pokušava da zloupotrijebi u političke svrhe i političke obračune”, ocijenio je Kalabić.*
- *“Ubice i zločinci nam neće dati istinu i pravdu. Sve je jasno. Imate, gospodo, zasjedanje 19. juna Narodne skupštine i tada će sve biti kristalno jasno, mada se sve već zna. Dajem vam svoje obećanje, gospodo, da nećete moći tako. Ja, Davor Dragičević, do kraja života vam neću oprostiti ni Davida ni ostalu djecu”, poručio je sa Trga Krajine Davor Dragičević.*
- *“Kriv je za ubistvo Kristine Krupljan, u nakani da je usmrti nakon izlaska, nožem joj je zadao 73 ubodne rane i 15 reznih rana”, rekla je sutkinja. Kada je sutkinja saopćila presudu, Komšićev otac je napravio scenu pa je izbačen iz sudnice. Zatim su izašli i drugi članovi porodice. “Bravo, sudite dijete jer je iz Bosne”, kazao je Komšićev otac.*

Ilustracija 9: Da li je tekst angažovan posebno da skrene pažnju na problem određene marginalizovane grupe?

Kao što se može vidjeti iz predstavljene ilustracije, ukupno 78% analiziranih tekstova su objavljeni s ciljem da skrenu pažnju na problem određene marginalizovane grupe. U nastavku ćemo navesti neke od primjera iz istraživanja.

Primjeri:

- *Plivački klub Spid ovim je ozvaničio završetak projekta “Integracija u društvo kroz plivanje!”, u*

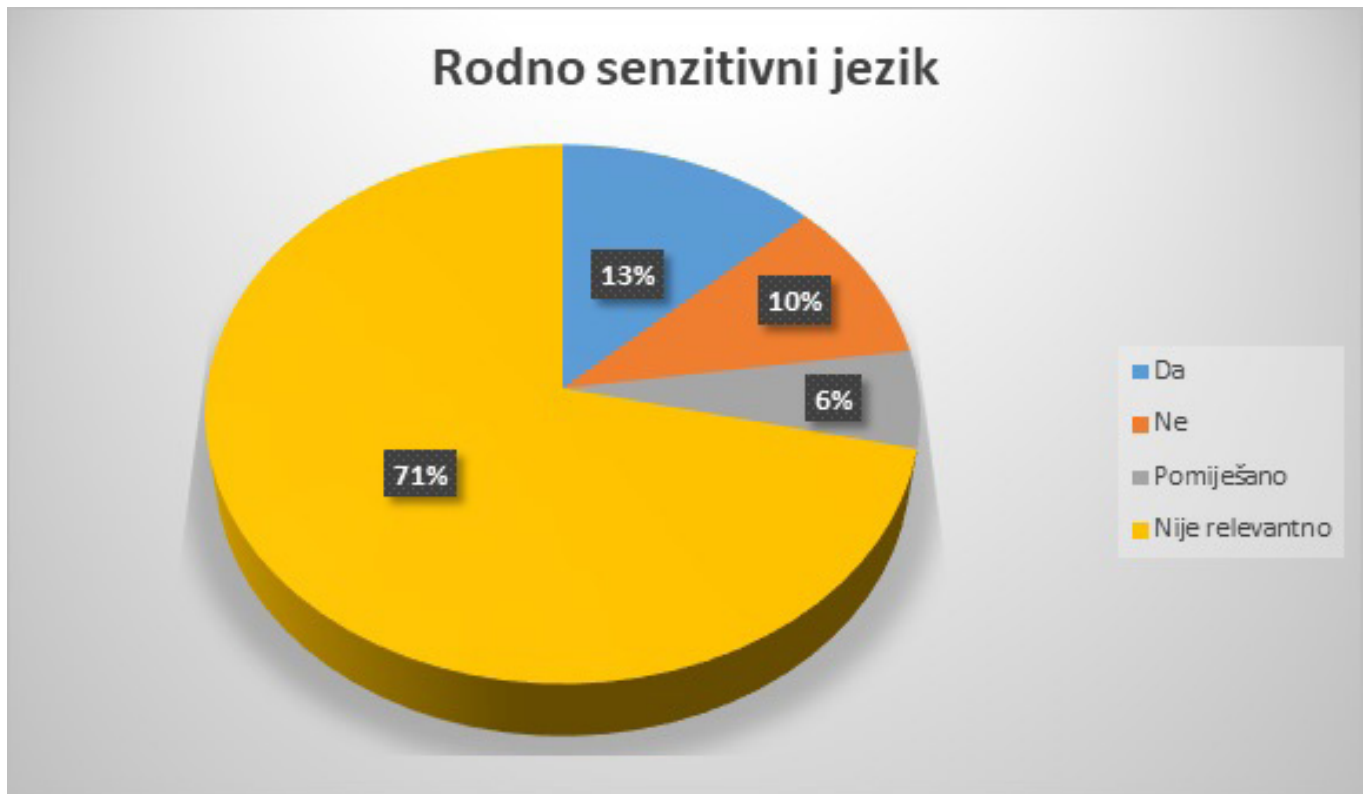
sklopu kojeg je u proteklih šest mjeseci bilo održano 100 časova plivanja za 20 osoba s invaliditetom iz Općine Stari Grad Sarajevo

- *Dodao je da osobe s invaliditetom imaju velike lične borbe i izazove, ali da svi oni nose istovremeno veliki potencijal i da itekako mogu doprinijeti kompanijama i cijelom društvu, samo se mi prvo moramo osloboditi vlastitih predrasuda.*
- *Smatra da je sistemsko uređenje u oblastima zdravstva, socijalne skrbi i obrazovanja od krucijalnog značaja za jačanje roditelja odnosno porodice koje imaju dijete/osobu s poteškoćama tj. s invaliditetom.*
- *„Puna provedba prava djeteta i osoba s poteškoćama u razvoju je vitalni državni interes“, poručila je ministrica za ljudska prava i izbjeglice BiH Semiha Borovac tokom predstavljanja Analize stanja djece s poteškoćama u razvoju koji su danas u Sarajevu organizovali UNICEF i Delegacija EU-a u BiH.*
- *„Pomenuti vještaci su nedvosmisleno i jasno utvrdili da nije bilo saobraćajne nesreće već krivično djelo ubistva. Duži niz vremena ulažem napore da dokažem javnosti da su moje tvrdnje istinite i tražim od Vas da se aktivno uključite i da me primite u narednih sedam dana da bih Vam sa svih aspekata izložio svoje dokaze“, napisao je Memić.*
- *Cilj obilježavanja ovog dana je prenijeti poruku o potrebi prebacivanja fokusa sa “svjesnosti” na “prihvatanje” autizma te promicanja daljnjeg uključivanja u društvo, kao i podizanje svijesti javnosti. Ideja je da se prenese pozitivna i optimistična poruka o autizmu, a kampanja će podsticati socijalni model invaliditeta i imati snažan pravno utemeljen pristup, podsjećajući na prava zapisana u UN-ovoj Konvenciji o pravima osoba s invaliditetom.*
- *Nakon što je nastavnik I. Z. navodno vikao na autističnog učenika OŠ „Ahmet Hromadžić“ iz Bosanskog Petrovca Rijada Kadića Husetića (12) i pljunuo ga u lice, reagovalo je Ministarstvo obrazovanja, nauke, kulture i sporta USK i obećalo da će poduzeti sve potrebne mjere da se riješi navedeni slučaj.*
- *„Vršnjačko nasilje je nažalost izuzetno prisutno u BiH, a djeca i mladi rijetko prijavljuju nasilje, što pokazuje da nisu sigurni i nemaju povjerenje u sustav zaštite“, kazala je u izjavi za Fenu Spahić čije je udruženje napravilo istraživanje koje je pokazalo da svako treće dijete na neki način trpi posljedice nasilja u školama.*
- *„Negativan trend rasta broja slučajeva nasilja u obitelji i međuvršnjačkog nasilja nastavio se u protekloj godini. Od 31 dokumentiranog slučaja radilo se o verbalnom nasilju pa čak i o progonu osoba“, izjavila je rukovoditeljica zagovaranja u Sarajevskom otvorenom centru Vladana Vasić.*
- *„Koliko god otrcano zvučalo, najvažnija je edukacija za cjelokupnu populaciju. Ona uvijek treba biti primarno usmjerena na mlade ljude. Živimo u prilično patrijarhalnom društvu i veoma nam je važna razlika između muškaraca i žena, kojoj se, pored one objektivne biološke, dodaje niz drugih, izmišljenih. Na ovaj način potvrđujemo svakojake mitove koji su u osnovi silovanja – da žene ‘izazivaju’ silovanje, da muškarci ‘ne mogu’ kontrolirati svoj libido, da su silovatelji samo mentalni bolesnici itd. Moramo biti svjesni problema nasilja nad ženama posebno u segmentu posjedovanja oružja kao elementa prinude i dominacije. Zato je potrebno pojašnjavati sofisticiranu i nedovoljno poznatu ulogu lakog naoružanja kao sredstva u postizanju dominacije. Nasilje u obitelji nije samo ekces ono je sistem uspostavljanja dominacije muškarca nad ženom. Pri tome oružje, koje je prisutno u kući, dodatno*

utječe na realizaciju navedenog sistema dominacije““, poručio je Leskovac.

- *Unatoč tomu što su dobili kuće i dodatnu pomoć, Rabija ističe kako ovo nisu uvjeti za život i okrivljuje druge za nebrigu prema Romima.*
- *„Jasno je da je najizraženiji oblik agresivnog ponašanja kod učenika verbalna agresivnost, i upravo tu se javlja problem jer su i nastavnici i školsko osoblje a i sami roditelji naučeni samo da reagiraju kada se dogodi tjelesno nasilje, dok ne znaju, ili je kasno za prepoznati, verbalno/socijalno nasilje. Posljedice nasilja putem interneta katkad mogu biti i ozbiljnije od onih prouzrokovanih međuvršnjačkim nasiljem u realnim situacijama. Naime, publika nasilja preko interneta često je mnogo šira od one na školskom igralištu ili u razredu. Budući da nasilnik može ostati anonimna, velikom broju djece upravo ta činjenica služi kao podsticaj i daje slobodu da se nasilno ponašaju, iako u stvarnom svijetu vrlo vjerojatno ne bi bila nasilna“, govori Šuman.*
- *Filipović Hadžiabdić ističe da je preostalo još mnogo toga da se uradi. „Cilj nam je osigurati ujednačen sustav prevencije i zaštite žrtava nasilja u BiH i harmoniziran zakonski i institucionalni okvir, kako bi žrtve nasilja imale, što je moguće više ujednačenu zaštitu, status i pristup uslugama, bez diskriminacije na osnovu toga u bilo kojem entitetu, kantonu ili općini one ili oni živjele“, pojasnila je.*
- *Tijekom dana u Međunarodnom centru za mlade na Grbavici u Sarajevu bit će održana konferencija o prevenciji nasilja među mladima u školama, s akcentom na nasilje putem interneta (cyber bullying). Očekuje se dolazak predstavnika ministarstava obrazovanja, pravosuđa, policije, kao i škola, nevladinih organizacija te učenici i roditelji.*

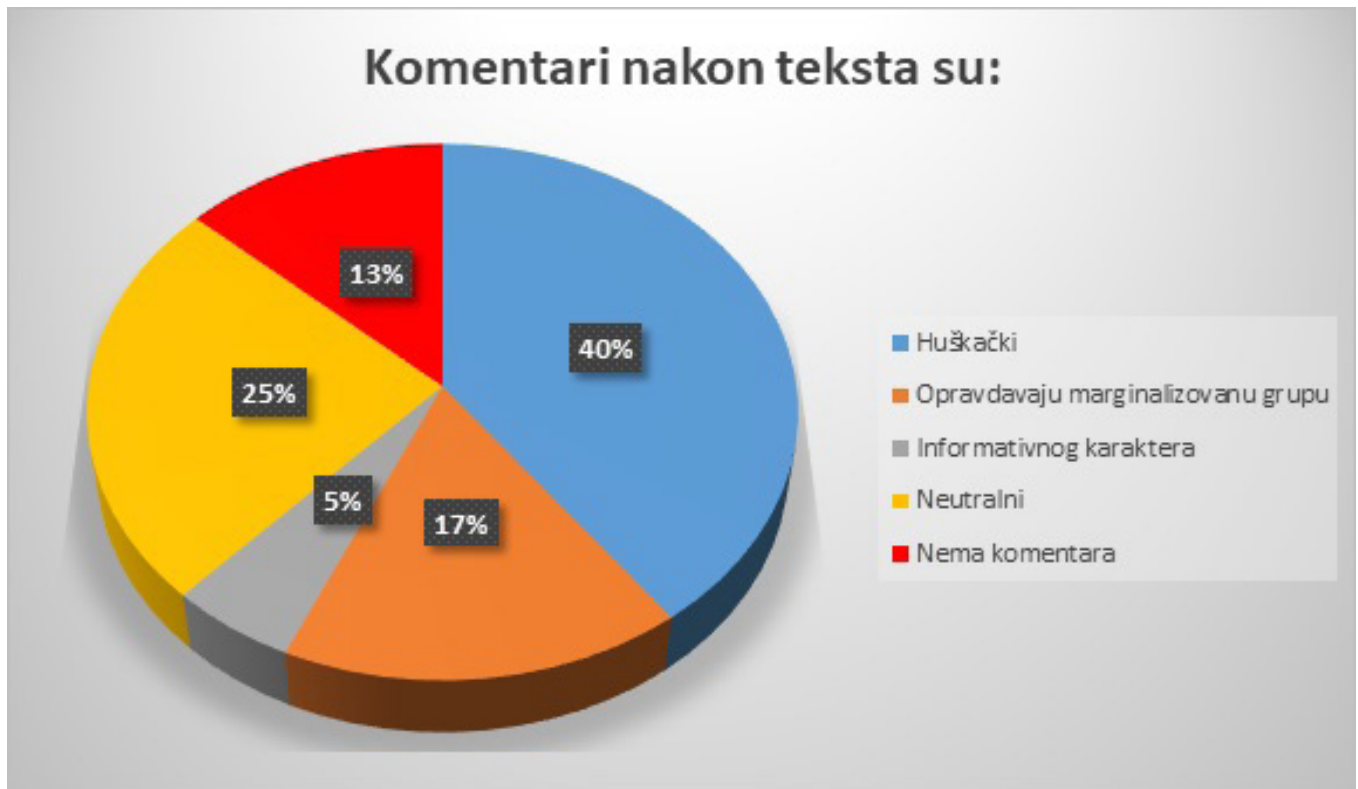
Kada je u pitanju rodno senzitivni jezik prilikom medijskog izvještavanja situacija je prilično raznolika. Za veliki broj tekstova nije bilo moguće odrediti da li se koristi rodno senzitivni jezik jer se često pisalo u množini ili jednostavno nije bilo ženskih akterki u tekstu, pa tako za ukupno 71% medijskih tekstova nije bilo moguće procijeniti da li se koristi rodno senzitivni jezik, dok se u 13% slučajeva koristio.

U dva analizirana portala (klix.ba i nezavisne.com) bilo je moguće analizirati i komentare čitalaca/teljki nakon svakog teksta o marginalizovanim grupama. Komentari su analizirani za ukupno 113 tekstova. Obzirom da je broj komentara varirao u zavisnosti od teksta do teksta, ocjenjivala se srednja vrijednost komentara. Komentare čitalaca/teljki smo podijelile u nekoliko kategorija, i u zavisnosti koja je od kategorija preovladavala, tako su bili i ocijenjeni. Može se zaključiti da su, općenito, komentari nakon svakog teksta imali isti profil komentatora/ki koji su samo slijedom podržavali jedni druge. Stoga nije bilo teško odrediti kojoj kategoriji komentari nakon teksta pripadaju. Iz ilustracije ispod teksta je moguće vidjeti da je bilo najviše *huškačkih* komentara koji pozivaju na nasilje koristeći govor mržnje, ukupno njih 40%.

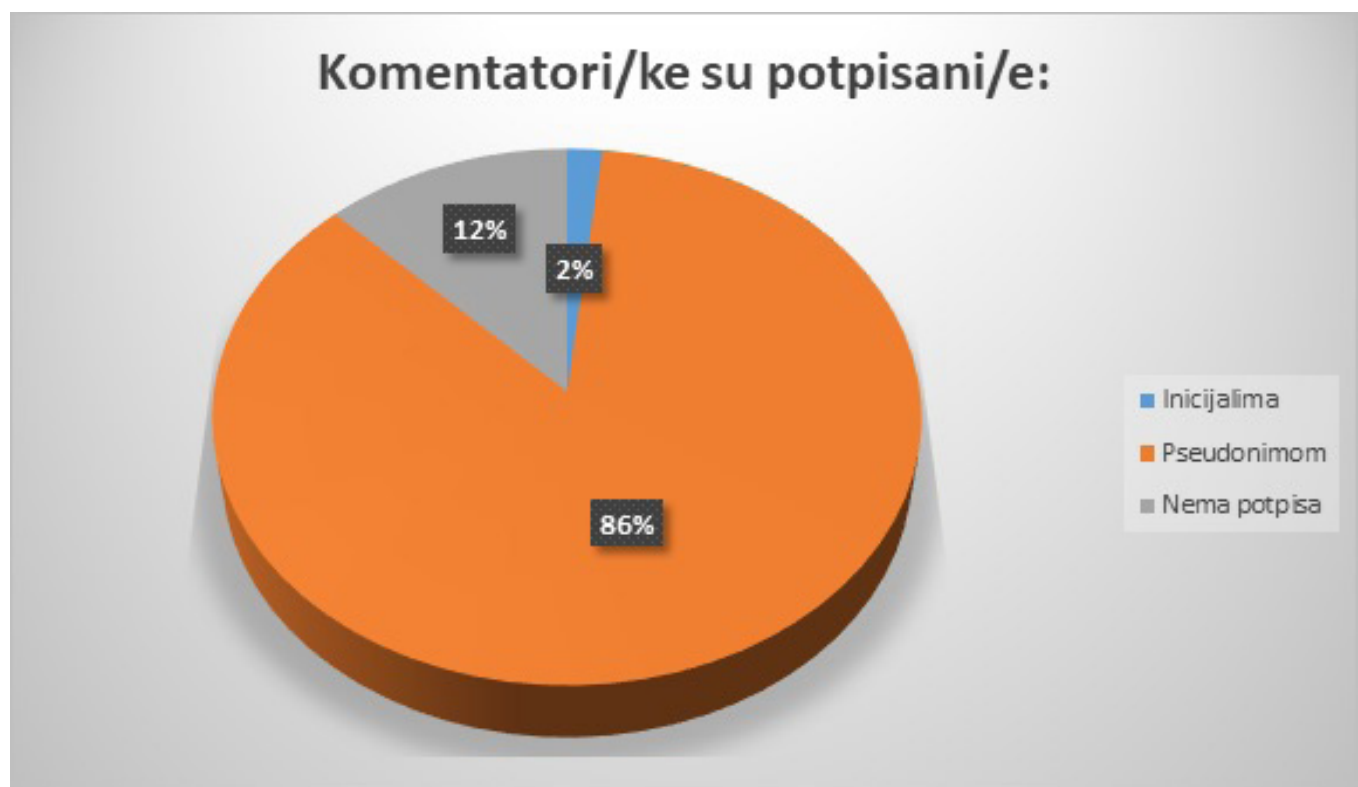
Komentari javnosti na online portalima nakon teksta o marginalizovanim grupama proizlaze iz različitih konteksta i jasno pokazuju stavove osoba koje ih pišu i u kojem koriste uvredljive etikete namijenjene tome da etiketiranu grupu prikažu kao negativan društveni subjekt. Komentari sadržavaju uvredljive, negativne i vulgarne izraze kako bi uvrijedili i omalovažili pripadnike/ce određene marginalizovane grupe. Komentari nakon teksta o marginalizovanim grupama su sadržavali govor mržnje koji je predstavljen na veoma senzacionalistički način kako bi se diskreditovao svaki drugi afirmativni komentar. Komentari su otvoreno prenosili govor mržnje, nisu bili utemeljeni na činjenicama, često se nisu vezali samo za online tekst o marginalizovanoj grupi, često su nacionalistički orijentisani sa svrhom vrijeđanja svih drugih osoba, nerijetko su sadržavali prijetnje, zadiranje u tuđi život i sl.

Ilustracija 11: Komentari nakon teksta

Takođe, osim analize komentara analizirale smo i da li osobe koje komentarišu tekstove koriste puno ime i prezime u potpisu, te analiza ovih podataka pokazuje da je čak 86% komentara pod nekim pseudonimom ili šifrom, a samo 2% komentara su potpisani inicijalima što opet ništa ne govori o osobama koje su komentarisale, a puno ime i prezime se uopće ne koristi.

Ilustracija 12: Komentatori/ke su potpisani/e

Neki od primjera huškačkih komentara iz istraživanja (svi komentari su autentično preneseni bez cenzurisanja, te ispravljanja slovni i gramatičkih grešaka):

- *Ne sekiram se ja za njih..noz cakija i eto samsunga spreman za prodaju :)*
- *Fincija treba deportovati u izrael, Sejdića u Egipat ili Indiju i završiti s tim cirkusom Sejdić-Finci.*
- *Ovo je nekakvo doba cigana pederu umobolesnika ...znaci hostorija nije zabilježila ubrzani rast tih paćenika kao sto je sad.*
- *Kakva ciganska prava ,vi mislite da ste postigli nesto sto im dijelite stanove besplatno i posao im trazite a normalan covjek 40 godina vraca kredit za stan.*
- *Normalno chovjek razmislja. Borenovic je vishe za ulice. Za ulichne tuche a ne da boravi u drzhavnim prostorijama i da neshto reshava. Ali i tamo bi on dobio po nosu. Za jednu rech slome nos. A ovde mozhe da laprda koliko hoce. Kao da je ministar izvrshio ubistvo. A on je pod takvom ce tu budalu da slusha*
- *ne vidi se niko iz federacije da je na Trgovima a ubistva su no,pik je na RS ali ce opet popusiti i balije i savez za promjene niko ne trazi pravdu na ulici,kaze da sve zna ali nece reci buahahaha,i sad Davor se dobro ponasa praveci selfije po trgovima,kao zali sina,zali on moj kurac,tako se ne zali osim ako nije potplacen da radi za nekoga.*
- *Ne mogu da vjerujem da se Semiha brine o tudjoj djeci dok se za svoju djecu uopste nije brinula, jer nije imala vremena zbog karijere koju je ganjala. Znaju to njene kcerke najbolje. I nije ona nikakva dama nego zena debelo upetljana u kriminal, mito i korupciju. Dok ovakvi kao ona obnasaju kojekakve funkcije mi cemo nazadovati. U normalnoj drzavi, ona bi bila u zatvoru.*

Iz predstavljenih podataka može se zaključiti da mediji izvještavaju politički korektno o marginalizovanim grupama, ali vrlo rijetko. Ako se uzme u obzir dostupni podatak da klix.ba ima dnevno 150 objavljenih tekstova, a za potrebe ovog istraživanja u sva tri analizirana medija smo detektovali ukupno 154 novinskih tekstova u vezi sa svih pet analiziranih marginalizovanih grupa, onda je to jasan podatak da mediji dovoljno ne izvještavaju o ovim grupama. Od sva tri analizirana medija klix.ba je imao najviše novinskih tekstova o svim analiziranim marginalizovanim grupama, ali to svakako nije dovoljno.

Kada analiziramo komentare javnosti može se zaključiti da je govor mržnje itekako prisutan prilikom komentarisanja tekstova o marginalizovanim grupama i da je to jedan od gorućih problema digitalnog novinarstva. Sistematsko rješenje trenutno ne postoji. Teoretičari poput Rutovića govor *mržnje* definišu kao slikovitu skraćenicu koja označava verbalno izražavanje mržnje, šovinizma, rasizma i ksenofobije sa ciljem satanizovanja neke rasne, etničke nacionalne, konfesionalne ili političke grupacije. On smatra da se prema tome govor mržnje manifestuje u rasponu od krajnje agresivnih do njemu nižih oblika, ali je uvijek javan i usmjeren prema nekom različitijem.⁴⁶ Na osnovu predstavljenih primjera govora mržnje iz istraživanja, može se zaključiti da komentari upravo i jesu usmjereni na način na koji Rutović to objašnjava. Obzirom da na analiziranim portalima postoji ograničenje komentara u smislu brisanja komentara što radi tehnički administrator/ka portala, može se zaključiti da komentatori filtriraju ili biraju način i intenzitet govora mržnje ukoliko žele da im komentar ne bude obrisani. Ova činjenica dodatno zabrinjava jer polazeći od pretpostavke

⁴⁶ Ibid, str. 326.

da ne postoji taj način sankcije, pitanje je koliko bi navedeni komentari bili još više nastrojeni ka huškačkoj retorici.

U nastavku istraživanja predstavimo stavove i mišljenja učesnica fokus grupe o navedenim i analiziranim temama.

REZULTATI FOKUS GRUPE PREDSTAVNIKA/CA MARGINALIZOVANIH GRUPA

Učesnici/e fokus grupe su bili/e predstavnici/e marginalizovanih grupa koji/e se individualno zalažu za prava konkretne marginalizovane grupe ili kroz rad u nevladinim organizacijama promovišu i rade na ostvarivanju većih prava marginalizovane grupe koja im je u fokusu djelovanja. Stoga, učesnici/e fokus grupe su bile predstavnice iz: Udruženje žena sa invaliditetom „NIKA“, Romkinja - aktivistkinja koja se zalaže za prava Roma/kinja u BiH, Fondacija CURE, Fondacija lokalne demokratije (FLD) i druge organizacije koje nisu bile saglasne da se njihovo ime spominje u istraživanju.

Fokus grupa je imala za cilj ispitati mišljenje predstavnika/ca nevladinog sektora i osoba koje aktivno rade na poboljšanju položaja i vidljivosti određene marginalizovane grupe na koji način oni/e smatraju da mediji izvještavaju o marginalizovanim grupama. Njihove stavove i mišljenja zasnovana na višegodišnjem radnom iskustvu ćemo vidjeti u nastavku teksta:

1. Da li smatrate da mediji redovno izvještavaju o marginalizovanim grupama, konkretno onim koje su fokus Vašeg djelovanja? Sve ispitanice su odgovorile da ne smatraju da mediji redovno izvještavaju o marginalizovanim grupama uz objašnjenje:

- Mediji vrlo rijetko izvještavaju o marginalizovanim grupama, posebno kada se radi o višestruko marginalizovanim grupama u našem društvu (žene sa invaliditetom, jednoroditeljske porodice, jednoroditeljske porodice djece sa invaliditetom i sl.).

- Ne izvještavaju što se može vidjeti u svim oblicima medija [radio,tv,print,elektronski].

Ne postoje tv emisije o kulturi, tradiciji i običajima nacionalnih manjina, tv kanali niti emisije na jezicima nacionalnih manjina kao ni predmeti u školama za nacionalne manjine. Danas su mediji i suviše senzacionalistički nastrojeni. Vrijeme u kom živimo je i suviše vrijeme ekstrema bez davanja prostora za ravnopravnost i jednakost. Bez želje da se fokusira na rješavanje osnovnih egzistencijalnih problema i pravljenja okruženja koje je normalno i napredno. Današnje vrijeme je vrijeme kiča, senzacija i buke. Zanemareni su tišina, strpljenje, dostojanstvo i etika. Mediji su slika trenda današnjeg življenja.

- Mediji o marginalizovanim grupama izvještavaju sporadično, uglavnom reaktivno i kada to iniciraju nevladine organizacije u okviru svojih programa.

2. Da li mediji na internetu produciraju stereotipe i izvještavaju senzacionalistički kada izvještavaju o marginalizovanim grupama u BiH (odnosi se na ciljanu grupu koja je fokus vašeg djelovanja)? Zanimljivo je da je većina ispitanica odgovorila da smatraju kako mediji u potpunosti ili djelimično produciraju stereotipe prilikom izvještavanja o marginalizovanim grupama uz objašnjenja da:

- ODNOS MEDIJA I ROMSKE POPULACIJE JE SPECIFIČAN.

Svi mediji, ne samo elektronski. Stvara se slika stereotipa na taj način da se naglašavaju imena ili inicijali i nacionalnost počionioca ma kakvog krivičnog djela. To je slučaj vezan samo za romsku populaciju i čini mi se da je to ciljano. Na taj način prave senzacije, a s druge strane to

ostavlja neizbrisivi trag i teret koji moraju da nose ponajviše mladi Romi.

- Smatram da mediji često nisu svjesni koliko stereotipa se nalazi o tekstu kada rade tekstove o marginalizovanim grupama. Postoje osvještani novinari/ke koji vode računa o tome i ti koji su osvještani i pišu, ustvari, o određenim grupama marginalizovanih grupa. Ali, ako se u nekom događaju radi o marginalizovanoj osobi pa novinari/ke koji i nisu osvještani pišu o tome, obavezno će prekršiti bar neko od pravila profesionalnog medijskog izvještavanja: predstaviće tu osobu na senzacionalistički, seksistički, diskriminirajući način.

3. Smatrate li da mediji na internetu izvještavaju politički korektno kada izvještavaju o nasilju generalno? Ispitanice u vezi s ovim pitanjem imaju prilično podijeljena mišljenja. Neke od njih smatraju da mediji izvještavaju politički korektno, a neke ipak da ne. Međutim, sve ovisi o tome koja je marginalizovana grupa u pitanju jer empirijski dio istraživanja je pokazao da mediji o nekim marginalizovanim grupama izvještavaju više, dok o nekim manje. Mišljenja ispitanica su:

- Kako sa kojom marginalizovanom grupom i koji novinar/ka i mediji pišu. Npr. kad su mediji „ljevlje od centra“ (kao i politika), imaju više senzibiliteta prilikom politički korektnog govora, ali samo onih tekstova koji ne izazivaju senzaciju i onih marginalizovanih grupa na kojima su nevladine organizacije radile godinama. S druge strane mediji „desno od centra“ će svakako naglasiti da je gey osoba peder, u komunikaciji će koristiti govor mržnje da osobe nisu „normalne“ i sl. S druge strane, ako se radi o ženama koje pripadaju marginalizovanoj grupi neće ih se shvatiti ozbiljno, nego kao nešto šaljivo, jer kako drugačiji život žene može biti nego nešto što je tako lepršavo i smiješno.

Npr. o ozbiljnom problemu u našem društvu kao što je trgovina ženama, prisilna prostitucija, mediji izvještavaju na sljedeći način: „Na Vogošćanskoj petlji, inače poznatoj lokaciji na kojoj ordiniraju prostitute, ovih dana prolaznici svjedoče povećanju broja ‘prodavačica ljubavi’. Naime, godinama je na ovoj lokaciji seksualne usluge pružala jedna dama, a ovih dana dobila je pojačanje“, piše Dnevni avaz.⁴⁷ Politički nekorektnim govorom tj. riječima „prodavačica ljubavi“ umanjuje se ozbiljnost društvenog problema i uvijek su u fokusu one, a društveni fenomen je tolerisanje osoba koje se koriste trgovinom ženama. Neki od sličnih primjera nekorektnog medijskog izvještavanja su dostupni na linkovima: <http://avaz.ba/globus/region/315239/prodavacice-ljubavi-u-novom-sadu-seksom-placaju-studije>, <http://depo.ba/clanak/147601/prodavacice-ljubavi-na-lasvanskoj-petlji-50-km-je-klasika-ona-ce-ti-p-za-20-a-ja-za-30-hoces-obje-to-ti-je-duplo>, <https://www.haber.ba/vijesti/bih/337444-prodavacice-ljubavi-bez-straha-ordiniraju-na-ulazu-u-sarajevo>.

- Posljednjih godina se primjećuje da pojedini mediji paze na političku korektnost, ali i dalje to češće nije nego jeste slučaj...

⁴⁷ Dostupno na dan 26.08.2018: <http://www.republika.ba/video/vjeta-prostitucija-ulazu-sarajevo-prodavacice-ljubavi-s-plasticnih-stolica-vreba-ju-musterije/>

4. Smatrate li da su komentari javnosti u vezi sa tekstovima koje objavljuju internet mediji kada izvještavaju o marginalizovanim grupama u BiH (odnosi se na ciljanu grupu koja je fokus vašeg djelovanja) politički korektni? Sve ispitanice su saglasne da komentari javnosti o marginalizovanim grupama na internetu nisu politički korektni uz objašnjenje da:

- *Govor javnosti u komentarima na internet medijima nema veze sa političkom korektnošću. Kao da izlazi frustracija, mržnja, netolerancija, želja za nasilništvom onog momenta kada osoba postaje „anonimna“ i kad može bez ikakve odgovornosti iznositi svoju mržnju prema drugim osobama. Bilo ko ko nije ta osoba koja komentariše i njena/njegova rodbina su mete za širenje nesnošljivosti prema drugim živim bićima. Javnost koja komentariše tekstove na internetu samo i koristi govor mržnje i poziva na nasilje. Stvarno je zabrinjavajuće da toliko mržnje i potrebe za širenjem mržnje, prijetnje se nalazi u osobama koje komentarišu tekstove na internetu. To su naši susjedi/e, radne kolege/ice, prijatelji/ice koji/e mrze sve što je drugačije i to na ekstremno način pokazuju kao npr: „Dzenane pederčino, doci ces na odmor opet u Vogoscu, bice lijepo pobrisati pod sa tobom, smeće jedno !!!“⁴⁸ i sl.*

- *Javnost u BiH nema ili ima vrlo nizak nivo svijesti vezano za marginalizovane grupe, a takođe, uglavnom, nema osjećaj za političku korektnost. Stoga, njihovi komentari su odraz toga, a kako se pišu slobodno, dobar su pokazatelj stvarnog stava javnosti.*

- *Određeni broj ljudi koji sebi uzima za pravo i daje jako loše komentare o romskoj populaciji.*

- *Komentari su nerijetko fašistički, šovinistički i prepuni predrasuda i stereotipa.*

5. Šta mislite koje su posljedice prenošenja nekorektne, stereotipne slike, cyberbullyinga (internet uznemiravanja/zlostavljanja) na internet portalima?

- *Podsticanje govora mržnje prema ciljnoj grupi ostavlja posljedice straha i dodatnog povlačenja žrtava nasilja, gdje se smatraju nedovoljno hrabrim da prijave nasilje jer društvo ne priznaje njihovu borbu.*

- *Podržavanje stereotipa doprinosi raspirivanju mržnje i nasilja, te kreira krivu sliku o marginalnim grupama i širi strah i mržnju prema istima.*

- *Toliko je govora mržnje na tim komentarima, da osobe koje čitaju i predstavnici/ce su marginalizovanih grupa zaista osjećaju da nisu dobrodošli/e, što im otežava integraciju u društvo, a često i strahuju za svoje živote. Zato su mnoge marginalizovane grupe i skrivene od javnosti, kako ne bi morale da trpe internet nasilje, te postaju nevidljivi/e. Komentari utiču na kvalitet života pojedinih predstavnika/ca marginalizovanih grupa*

- *Dublja izolacija pripadnika marginalizovanih grupa, stvaranje klime neprihvatanja različitosti, stvaranje novih stereotipa.*

- *Posljedice su stereotipi i stigma, loša slika o Romima i nemogućnost da se izađe iz čarobnog*

48 Dostupno na dan 26.08.2018: <http://source.ba/clanak/Adna/384105/Dzenan-Zenicanin--Ponosim-se-sto-sam-gay-Supruga-sam-prvi-put-vi-dio-u-Vogosci-bila-je-to-ljubav-na-prvi-pogled>

kruga loših stavova.

6. Koje su preporuke kako bi se smanjio govor mržnje i nasilje na internet portalima?

- *U BiH ne postoji zakon koji tretira nasilje na internetu, što omogućava nasilniku da slobodno zlostavlja bez poziva na odgovornosti. Prvi korak jeste zakonski okvir u kojem će nasilje na internetu biti prepoznato kao oblik nasilja i krivično djelo.*
- *Ukidanja komentara na pojedine tekstove.*
- *Korektno, tačno, provjereno i istinito iznošenje činjenica bez dodatnih subjektivnih stavova novinara i novinarski, zakonsko sankcionisanje cyber govora mržnje i nasilja.*
- *Podizati svijest javnosti o marginalizovanim grupama kroz adekvatne medijske sadržaje.*

Učesnice fokus grupe su na osnovu ličnih iskustava o radu sa marginalizovanim grupama koje su fokus njihovog djelovanja pokazale suzdržano povjerenje prema medijima i medijskom izvještavanju u poređenju sa rezultatima empirijskog istraživanja ovog rada. Medijski sadržaj koji je analiziran sadrži visok nivo političke korektnosti prema izvještavanju o marginalizovanim grupama, ne zanemarujući činjenicu da su ta izvještavanja prilično skromna i većinom su vezana za određena dešavanja ili obilježavanja dana određene marginalizovane grupe. S druge strane komentari javnosti su onakvi kako ih i učesnice fokus grupe smatraju i oslikavaju prilično zabrinjavajuću sliku bh. društva.

PREPORUKE

Jedan od glavnih zaključaka i preporuka ovog istraživanja jeste izmjena i dopuna zakonskih akata u BiH na državnom, entitetskom i kantonalnom nivou. Problem nepostojanja procedura koje će utvrditi i pozvati na odgovornost počinioca/teljku digitalnog nasilja je problem nerješavanja digitalnog nasilja. Sve dok nemamo riješeno pitanje digitalnog nasilja kroz zakonski okvir, ne možemo govoriti o ozbiljnim mjerama za smanjivanje i eliminaciju digitalnog nasilja. Ono što je takođe problematično jeste da postoji zakonski okvir koji zabranjuje diskriminaciju i nasilje, ali ne imenuje internet kao mogući oblik vršenja nasilja i diskriminacije.

Baza za kreiranje zakona koji tretira digitalno nasilje kao krivično djelo mogu biti zakonski akti i međunarodni dokumenti na koje smo se pozvale analizirajući neke od zakona. Među njima su Zakon o ravnopravnosti spolova, Zakon o zabrani diskriminacije, konvencije koje je Bosna i Hercegovina potpisala, ratifikovala i obavezala se da će ih primjenjivati i slično. BiH treba raditi na eliminisanju diskriminacije i nasilja koje se vrše informaciono-komunikacijskim sredstavima. Jedan od dobrih primjera i početni korak može biti i Krivični zakonik Republike Srpske.

Edukacija medija je jedna od vrlo važnih karika za eliminaciju digitalnog nasilja. Rezultati analize su pokazali koliko pozitivnog učinka mogu imati edukacije. Nevladine organizacije godinama rade na senzibilizovanju medija, odnosno novinara/ki kada se radi o izvještavanju o marginalizovanim grupama. Rezultat je da su novinari/ke voljni/e da usvoje i primjene stečena znanja. Međutim, analizirani online portali su manjinski primjer u odnosu na mnoge druge medije, pogotovo lokalne online medije. Potrebno je raditi na senzibilizovanju medija izvan većih gradskih centara i prenijeti znanje i iskustva u manje lokalne zajednice.

Potrebna je edukacija marginalizovanih grupa o IT-u, edukacija o tome kako se zaštititi na internetu, kako i zašto reagovati u situacijama digitalnog nasilja.

Edukacija kroz obrazovni sistem o tome kakvu odgovornost imamo kao korisnici/korisnice informacijsko-komunikacijskih sredstava bi mogao biti jedan od koraka za eliminaciju digitalnog nasilja.

Uloga medija je neupitna u kreiranju sadržaja ali i stavova publike naročito kada su u pitanju marginalizovane grupe koje su nerijetko na meti osude, kritike, stigme, verbalnih i neverbalnih napada. Profesionalno i aktivno medijsko izvještavanje o marginalizovanim grupama može doprinijeti poboljšanju njihove pozicioniranosti u društvu, omogućavajući im da postanu vidljiviji tako što će se o njima izvještavati jer su oni/e ravnopravni građani/ke ovog društva. Sistemska rješenja su svakako potrebna, ali mediji predstavljaju jedan od kanala ka osvještavanju problema i izgradnji njegove vidljivosti sa jasno definisanim nedostacima etičkog izvještavanja.

Jedna od preventivnih mjera sprječavanja ili suzbijanja nasilja, prije nego što djeca prvi put počnu koristiti internet, je edukacija. Danas djeca vrlo često koriste uređaje bez ikakve roditeljske/starateljske kontrole, ali isto tako i bez prethodne edukacije, pa se nerijetko desi da su djeca stručnija i obrazovanija u snalaženju sa uređajima od roditelja ili staratelja. To znači da roditelji/staratelji nemaju uvid u sadržaj koji djeca koriste. Ovo je samo jedan od preventivnih koraka u kojem se navodi važnost toga da roditelji/staratelji trebaju biti upućeni koliko i na koji način djeca koriste internet. Time se ne prenosi odgovornost za nasilje na roditelje i djecu, nego se samo uspostavlja pravilan način upotrebe interneta, što svakako sama djeca ne mogu znati bez uloge odraslih u tom segmentu odgoja i obrazovanja. Sve navedeno svakako ne opravdava počinioce nasilja u vršenju nasilja. Kazna za počinioce nasilja na internetu treba da bude jasno definisana i provediva u svakom trenutku. S druge strane važno je da i mediji više pišu i izvještavaju kako o svim marginalizovanim grupama, tako i o mladima i djeci kako bi se od najmlađih ka starijim gradila kolektivna svijest o etičkim načelima vrijednosti koje se svakako, u periodu nedostatka vremena i užurbanog stila života, gube.

LITERATURA

1. Berger, H., Kellner P., (1991) *Sociologija u novom ključu*, Gradina, Niš,
2. Car, Viktorija i Matović, Marjana, (2017) *Mediji, novinarstvo i ljudska prava*, Zagreb,
3. Čaušević, J. i Ljevak, K. (2014) *Publikacija Čekajući ravnopravnost: Analiza sadržaja izvještavanja pisanih medija o LGBT temama u 2011. i 2012. godini*, Sarajevo,
4. Čedić, I., Hajdarević, H., Kadić, S., Kršo, A. i Valjevac. N. (2007) *Rječnik bosanskog jezika*, edicija Posebna izdanja, knjiga 14, Urednik: Ibrahim Čedić, Institut za jezik, Sarajevo,
5. Deklaracija UN-a o ukidanju nasilja nad ženama usvojena na Generalnoj skupštini Ujedinjenih nacija 20. decembra 1993. god. Dostupna na dan 27.08.2018: <http://www.un.org/documents/ga/res/48/a48r104.htm>
6. Friedrich Ebert Stiftung, (2009) Policy paper: *Socijalna marginalizacija u Bosni i Hercegovini*, Banja Luka,
7. Institucija ombudsmena za ljudska prava *Specijalni izvještaj o pravima osoba sa invaliditetom*, dostupno na dan 20.11.2015 na web portalu: http://static.parlament.ba/doc/8822_Invaliditet_BOS.pdf
8. Konvencije Vijeća Evope o prevenciji i borbi protiv nasilja nad ženama i nasilja u porodici (Istanbulska Konvencija). Dostupno na dan 23.08.2018: http://arsbih.gov.ba/wp-content/uploads/2014/01/CAHVIO_B.pdf
9. Izvještaj State of the World Population 2005, Poglavlje 7 „Gender-Based Violence: A Price Too High”, Populacijski fond Ujedinjenih nacija (UNFPA), dostupno na dan 27.08.2018: <http://www.unfpa.org/swp/2005/index.htm>
10. Kodeks za štampu i online medije Vijeća za štampu u BiH, dostupno na dan 27.08.2018: <https://www.vzs.ba/index.php/vijece-za-stampu/kodeks-za-stampu-i-online-medije>
11. Konvencija o pravima djeteta, usvojena na Generalnoj skupštini Ujedinjenih nacija 20. 11. 1989. godine, dostupno na dan 23.08.2018: http://www.ombudsmen.gov.ba/documents/obudsmen_doc2013031807224360cro.pdf
12. Konvencija o zaštiti ljudskih prava i osnovnih sloboda, Rim, 4. novembra 1950.
13. Mandić, M., (2014) *Pojam govora mržnje i njegov uporedno-pravni prikaz sa posebnim osvrtom na Bosnu i Hercegovinu*, Godišnjak Fakulteta pravnih nauka, Godina 4, Banja Luka, pp. 54-67
14. Mr. Zoran Lalović, zapisnik sa predavanja na temu: *Metodologija naučno-istraživačkog rada sa osnovama statistike*, dostupno na dan 21.05.2017. godine: http://www.fms-tivat.me/predavanja4god/Metodologija_naucno_istrazivackog_rada_ZL.pdf
15. Člana V.3.(d) Ustava Bosne i Hercegovine i saglasnost Parlamentarne skupštine Bosne i Hercegovine (Odluka PS BiH br. 274/06 od 10. marta 2006.godine)

16. Opći okvirni sporazum za mir u Bosni i Hercegovini, parafiran 21.11.1995. godine u Daytonu (SAD) i potpisan 14.12.1995. godine u Parizu.. Dostupno na dan 23.08.2018: http://www.mvp.gov.ba/dobro_dosli_u_bih/drzavno_uredjenje/ustav_bih/?id=261
17. Opća preporuka br. 19 Komiteta CEDAW-a – nasilje nad ženama, usvojena na 11. sjednici Komiteta CEDAW-a održanoj 1992. god.
18. Petković, B. i Kodovšek, N. (2011) *O diskriminaciji - priručnik za novinarke i novinare*, Fondacija Mediacentar Sarajevo,
19. Rutović, Ž. (2011) *Digitalni demos*, Grafo Crna Gora Podgorica,
20. „Službene novine Federacije BiH“, broj: 36/99
21. „Službeni glasnik BiH“, broj: 40/15
22. „Službeni glasnik BiH“, broj: 66/16
23. „Službeni glasnik Republike Srpske“ broj: 64/17
24. Vijeće ministara EU, Preporuka 97/20
25. Zakon o ravnopravnosti spolova u Bosni i Hercegovini (prečišćeni tekst), „Službeni glasnik BiH“, broj 32/10. Dostupan na dan 27.08.2018., link: http://www.arsbih.gov.ba/images/documents/zors_32_10.pdf
26. Zakon o zabrani diskriminacije, „Službeni glasnik BiH“, broj 59/09
27. „Službeni glasnik Brčko distrikta“, broj: 153/03
28. „Službeni glasnik BiH“, broj: 32/10
29. „Službene novine Federacije BiH“, br. 36/03, 37/03, 21/04, 69/04, 18/05, 42/10, 42/11, 59/14 i 76/14, 46/16 i 75/17
30. Dw.com, dostupno na dan 05.04.2017. godine na: <http://www.dw.com/hr/politi%C4%8Dka-korektnost-koje-rije%C4%8Di-su-tabu/a-16589394>
31. Vijeće za štampu vzs.ba, dostupno na dan 10.05.2017. godine: https://www.vzs.ba/index.php?option=com_content&view=article&id=218&Itemid=9
32. „Službeni glasnik Bosne i Hercegovine“, broj: 3/03
33. Bhnovinari.ba, dostupno na dan 20.08.2018. godine: <https://bhnovinari.ba/bs/kodeks-asti-bh-novinara/>
34. Dostupno na dan 26.08.2018: <http://www.republika.ba/videocvjeta-prostitucija-ulazu-sarajevo-prodavacice-ljubavi-s-plasticnih-stolica-vrebaju-musterije/>
35. Dostupno na dan 27.08.2018: <http://www.un.org/womenwatch/daw/cedaw/recommendations/recomm.htm#recom19>